

УСС

НАД

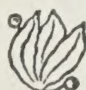
Золотою Липою

БІБЛЇОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ БОЄВОЇ УПРАВИ.
Ч. 2.

ДР ОСИП НАЗАРУК
ВОЄННИЙ ДОПИСУВАЧ УКРАЇНСЬКОЇ БОЄВОЇ УПРАВИ

НАД ЗОЛОТОЮ ЛИПОЮ

В ТАБОРАХ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

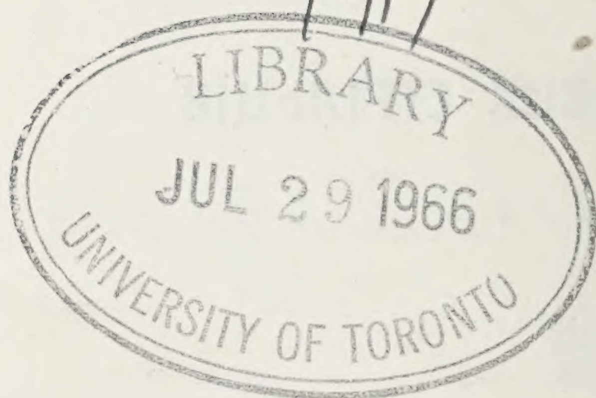

1917.

Другий наклад.

Накладом Української Боєвої Управи.

Druckerei Joh. N. Vernay, Wien, IX., Canisiusgasse 8—10.

LIBRARY
JUL 29 1966
UNIVERSITY OF TORONTO

До фронту над Золотою Липою.

(Зміст: Чого я сподївав ся, а що побачив. „Курить ся галицька волость.“ Запах спаленини й минувшини. Немезіс. На нашій несвоїй землї. Історія золотого нашийника. Як виглядає Аресовий шлях. Шілерівські чети. В бібліотецї У. С. С. Зі споминів д-ра Кирила Трильовського. Монумент, якого не буде. Два січові шпиталї. Дорога з Нижної Демнї до Камінки. Чорнявка й русявець. Напись, викована в скелї. Таємниче озеро на горі. Пресова Кватира У. С. С. З вікна залїзничого воза. „Еспанські їздцї“ й инші свідки недавнїх крівавих битв. Перший курінь в битві під Лїсовичами. Другий курінь в битві під Болеховом. Сотня Цяпки в битві під гошівським монастирем).

Рік не бачив я Галичини. Одначе мимо того перший раз у життю не було менї спішно до неї. Бо в уяві стояли картини прикрі, невеселі: згарища й попелища, села, зрівнані з землею, поля і селянські ниви, поорані ровами й ґранатами, збіднїла людність з жахом в очах. На щастє, — розуміє ся, в усім є щастє, навіть часом у положенню

українського кореспондента, — зближав ся я до границь Галичини серед ночі. Невиразно бовваніли зариси Бескида. Студінь, що віяла з його провалів, знечулювала нерви й думки. Нарешті — границя Галичини. Пізнаю її: я-ж стільки разів переїздив сюди. Почало невиразно сїріти й дав ся чути запах спаленини. Вмить скристалїзувала ся моя свідомість: так, того запаху я весь час по дорозї боняв ся, я бояв ся побачити втїлення картини старого поета, змальованої словами:

„Курить ся галицька волость, дим до Бескида підняв ся.“

Страшне було моє враження. Воно буде мабуть прикрійше навіть від того, яке людина може мати, оглядаючи пожежу цїлої країни. Бо в великій пожежі все є щось могутнє, пориваюче, щось, що вдоволяє бодай неґативні сторони людської душї, розхвильовує їх, загострює обсерваційний змисл і тим містком переходить на позитивні сторони душі: будить творчість, уяву, жаль і співчуття. Але почути запах спаленин цїлої країни по багатьох місяцях від часу, як по нїй гоготїла пожежа — се щось без порівнання гірше, нїж бачити пожежу. Воно викликує в душі враження пустинї, але не „сотвореної Богом“, не такої, яка, кажучи словами Тараса, „ховаєть ся од людей“, бо в такій пустинї, що ховаєть ся від людей, є щось

природне. А тут . . . Подібне враження мусить мати й відчувати хиба старий, розумний учитель, що ціле життє совісно сповняв свої обовязки, виховував цілі поколїння молодїжи, а як білий волос покрив його голову, побачив, що з працї його життя нїщо не вийшло, що там, де він сподївав ся зерна, лише пуста полова й чорний кукіль.

Та на „щасте“ сїріло ще невиразно . . .

Запах спаленини ставав усе дужший і дужший. А рівнобіжно з тим щораз виразнїйше виступали в душі понурі картини минулого, яке ся країна перенесла на собі. Одинайцять місяцїв витримувала вона весь тягар модерної війни з її тяжкими гарматами та мілїонами ворожих військ, що переваюлювали ся по нїй, як саранча по збіжу. Така її доля тепер, така була все. Не мала вона щастя з ранку, не має й до останку. Мов під болючим ударом зробила думка наглий скок у бік: якась жорстокість, якесь усправедливленнє з льоґічним ланцюгом конклюзій перелетїло до мозку, мов ключ зранених журавлїв. Здаєть ся, була се якась психічна „кляпа безпеченства“, що ратувала перед безуспішним накопиченнєм гіркости й жалю. Ратувала, як могла. З якимсь дивним поспіхом вилїтали думки, нї, відривки думок про те, що нам належить ся все, що нас коли небудь в історії зустрічало. За княжі коромоли, за боярські інтриґи, за квієтизм і

байдужність, за те, що ми тепер оглядаємо своїми очима між нашою інтеліґенцією. Немезіс. Онде ходить вона по нашій землї з великим мечем у руцї, а в слїд за нею іде голод, пожежа, нужда та зараза. Якже глибоко й цупко повязані туг преміси з висновками в тїй ґранїтовій „льоґіцї фактів“.

Зрештою ся незовсїм слушна конклюзія успокоїла мене, мов порошок аспірини. Але я грубо помиляв ся, думаючи, що душа вже задубіла й що не відчуватиме сильнїйше ще прикрійших вражінь . . .

„Лавочне!“ — Я виглянув у вікно. Нї слїди знищення, нї зруйнований дворець, нї ті прикрі думки з фалшивими висновками не болїли мене так, як се, що я, почавши від сього місця, чув і бачив. Але читач може хиба додумати ся сього. Бо я не скажу йому. Не можу сказати: в вигіднім кріслї сидить пан з червоним олівцем і читає сї болючі для мене рядки, читає скорше, нїж ті, для котрих вони призначені, скорше і — може уважнїйше. Але читач повинен знати, що я, почавши відси, чув і бачив. Бо воно було й перед війною. Тільки тепер воно дуже разить . . .

„Марш! куди пхаєш ся?!“ залунав панський голос того, хто має право так кричати. Купка наших переляканих молодиць

біжить попри ваґони поїзду. Босі, обдерті, залякані люде. Горожане . . .

Відвертаю очі від тої картини. „Ой, не однаково мені“ . . . .

А поїзд мчить по нашій, несвоїй землї. І минає згарища, сторчачі комини, руїни хат. Вже студені. Перекурила ся галицька волость. Срібний Опір веть ся поміж ті згарища, скаче по камінню і дзвонить чудову своїм смутком пісню про молоденького князя Святослава, котрого саме тому літ девятьсот удушив над його берегами золотим нашийником рідний брат. Символ золотого нашийника, що душить цїлий нарід . . . Його по Святославі одідичили опісля гетьманські доносчики й наші москвофіли. Веселий Опір сумну співає пісню.

Залїзні мости на Опорі тут і там покручені, якби були з лика, а не з твердого металю: сюди йшов Арес, бог могутнїй. І рвав залїзо і ломав мости і кидав в Опір залїзничі тори й розмітував скелї та столїтнї смереки. Сюди йшов Арес, бог могутнїй.

А там у темряві споконвічної дебри, в засїках, у мрацї і болотї ворушило ся щось — таке мале і незриме: то бігли дебрами Бескида молоденькі чети Українських Січових Стрільцїв, перевивали ся поміж ноги страшного бога побоєвищ й останками віддиху летїли на позиції, щоби ставити опір

навалї споконвічного ворога. Сюди, берегами Опора, йшли вони. А кров значила їх слїди. Кров, кров! Спокутовували вину батьків і прадїдів своїх, нашу, несвою вину.

„Сколє!“ Добре менї знане містечко. Згарища величньої палати баронів Ґредлїв, попелище з великого тартаку. Тут і там повибивані шиби в містї. Але місто стоїть, як стояло.

Заходжу з товаришами до знайомої хазяйки. Їмо. Наймолодший з нас іде до поблизького села Камінки, де стоять Кошем наші стрільцї. По якімсь часї приїзджає по нас фіра. Ми такі втомлені. Але весело їдеть ся до свого Коша. Вже здалека виднїють на тлї зеленої мурави над Опором цїлї сотнї новобранців Українських Сїчових Стрільцїв. Роблять вправи. Приготовляють ся, щоб дальше спокутовувати нашу, несвою вину.

Доходить полудне. Легіт з провалів Бескида доносить до нас відгомін їх піснї: „Гей, там на горі Січ іде!“ Очевидно ідуть на обід. Підїзджаємо близше й дивимо ся на них: тут і там у їх рядах синіє мундур ґімназиста. Сам молодник, сам молодник . . . Здаєть ся, що кождому з них говорить з очей Шілєрівська поезія:

„Noch in meines Lebens Lenze
War ich, und ich wandert' aus

Und der Jugend frohe Tänze
Ließ ich in des Vaters Haus,
Denn mich trieb ein mächtig Hoffen
Und ein dunkles Glaubenswort . . .“*)

Так, коли не зникне в нас віра й туга за самостійністю України, то північний кольос, хочби загарбав наші землї аж поти, поки доходить запах спаленини, то є по останнї межі української територіі, не зітре наших змагань, не знищить нашої ідеї. Се така дивна картина — сї дрібні розміром чети, сотнї і курінї, що йдуть провалами Бескида проти величезних армій східного царя, зібраних зі 111-ти народів у двох частях світа. „Хто з них верне, хто загине?“ Вступаю до бібліотеки. Зустрічаю в ній крім книжок, які я вже перше бачив у Варпаланцї, цїлком нові транспорти. Чого тут нема? І „Бібліотека найзнаменитших повістей“ „Дїла“ і старі видавництва Франка, тут і там стрінеть ся і видання рос. Українців. „Те все, прошу пана, привезли ми зі Львова на своїх колїнах, притримуючи весь час руками, бо не було як і чим пакувати“, каже до мене якийсь молодий стрілець. Питаю його, з котрої він ґімназії. Відповідає, що він не ґімназист, а має тільки 4 кляси сільської

*) Ще в веснї мого життя був я і вимандрував і полишив у хатї батька веселі танцї молодости, бо гнало мене могутнє сподївання і темне слово віри.

школи. Я засміяв ся в души. Щиро й сердечно засміяв ся з тих, які думають, що зможуть знищити українську національну ідею. Голова „Боєвої Управи", д-р Кирило Трильовський, що приїхав тут зі мною і разом зайшов до бібліотеки, переглядаючи книжки старшого видання, при деяких з них оповідає інтересні історії про те, як вони повставали, відкриває деякі криптоніми, каже, хто й серед яких обставин дав ініціятиву до написання або видання сеї чи тої книги. Скрізь видно невідомі нам молодшим сліди величезної праці Франка, серед найтяжших обставин, сліди праці чоловіка, котрого рани повстали зі шпигань таки наших людей, одного з тих, котрі з горя і голоду „бігли геть від нас, на глум піднимані і сміх". Чому-ж ніхто не списав досї тих преінтересних річей про колючу стежку, якою йшли найліпші споміж нас? Все те пропаде, коли вимре старше поколїннє і не буде навіть того, чого Франко бояв ся:

„Щоб монументом їх не було те камінне,
Яким в відплату за плодючеє насїнне
Ще при життю обкидувано їх . . ."

Нї, навіть такого монументу не буде, здаєть ся. Пізнїйші поколїння не знатимуть навіть терпінь і мук, серед яких творила ся наша нова культура. Я подивив ся мимохіть на голову „Боєвої Управи". І він належить

до тих, що зазнали неодного неприємного на дорозі свого публичного життя. Та велика енерґія, яка в нім була, пішла в більшій части на камінне „монументу“, якого не буде. — Чудові віллї міліонерів Ґартенберґів. І пригадуєть ся менї чудовий своїм положеннєм шпиталь давнього Запорожа: монастирь Межигірського Спаса, над самим Днїпром, вище Київа, де замикав очі один з найкращих січових отаманів: „Семен Палїй, Запорожець, горем недобитий“. Вертаючи в році 1683 зпід Відня, мусів він переходити Карпатські гори. Може саме йшов він туди зі своїм полком. Може саме спочивав він тут, де тепер находить ся шпиталь Українських Січових Стрільцїв. Ми не знаємо сього. Бо ми „неісторичний“ нарід — неісторичний у значінню, що не знаємо найінтереснїйших моментів з нашої бувальщини. Не списували сього батьки, не люблять писати й діти. А як і напише хто, то воно і так піде мишам на снїданнє. Ген з глибини борів здовж річки Камінки веть ся і долїтає до нас півчутно невиразний відгомін піснї, такий нїжний, як легенька смуга диму з доброго циґара. Чи се причув ся далекий відгомін піснї Палїєвого полку, що може переходив сюди? Нї, ся дорога веде поміж чудові скелї, попри таємні озера до села Камінки в повітї Долина, де містить ся властива кадра Україн-

ських Січових Стрільців (у віллях Ґартенберґів на Долїшній Демнї находить ся тільки команда, часть канцелярій і всї новобранцї). — Ви може цікаві знати, як виглядає дорога до сеї частини „Січового Коша?“ То представте собі в уяві найкращий вид, який можете представити собі, а я дам тільки рештованнє до вашої будови в уяві: По обох сторонах гори, борами покриті. Між ними веть ся і скаче по камінню маленька та збиточна й гарна, як гарна інститутка, що спішить ся на стрічу зі своїм любком — річка Камінка (вона при самих віллях Ґартенберґа лучить ся з Опором). Вона така сильна брунетка, як Опір ясний бльондин. І біжить вона по мохом оброслім камінню, серед темних борів Бескида. Скрізь водопади й кручі і прямовисні скелї. На одній з тих скель, простій і гладкій, як стїна, виднїє виразна, хоч почорнїла вже, викована напись: „Ще не вмерла Україна 1912“. Під нею дрібнїйші підписи двох (очевидно) студентів, що виконали сю небезпечну роботу. На жаль за-слабі маю очі, щоб відчитати імена сих відважних хлопців. Не розумію, як вони могли дібрати ся до тої скелї і викувати в нїй сю напись, бо Камінка саме в сїм місцї творить глибоку, збиточну сагу. Цікаво, чи між російськими військами, що переходили сею дорогою, були й російські Українцї. Сю напись мусїли вони

запримітити. Цікаво, з яким почуваннєм минали вони сей скромний, виразний знак нашої живучости. А ліворуч під гострим кутом відбиває ся у бік під гору дорога. Коли підете нею, забувши на хвилю про ціль своєї дороги, то за яких 300—400 ступнів побачите високо на горі кругом закутане в смерековім борі таємниче озеро дивної форми. Кругом шувар і трясавиця, але доступ можливий в однім вузенькім місці. Допливу до сього озера не видно, але мусить він бути дуже сильний, бо відлив, що впадає до Камінки, зовсім поважний і бистро пливучий з гори. Публичний гостинець до села Камінки, дорога, котра провадить з того ґостинця до озера й відплив з того озера творять трикутник, котрий видаєть ся такий реґулярний, що міг би творити правильну основу до переведення доказу на відоме твердженнє Пітаґора.

Коло шість кільометрів дальше розкинуло ся село Камінка, де тепер находить ся Січовий Кіш. Їдемо просто на обід. Товариші приймають нас як давніх знайомих. Приємно між ними. Іду до Пресової Кватири. Контролюю роботу, виконану в моїй неприсутности. Читач, що сидить собі в вигідній кімнаті, не має поняття, серед яких трудностей приходить ся тут працювати. В Камінці хат небагато, село бідне. І хоч Пресова Кватира,

найшовши прихильність у місцевих командантів, приміщена в хаті начальника громади одначе їй тут дуже тісно та значно гірше ніж у Варпаланці. Вона розпоряджає всього,

Село Камінка в повіті Долина, де перебував Запасний Курінь У. С. С. від 6. VII. — 21. VIII. 1915. Світлив 30. VII. 1915. Евген Бородієвич.

одною кімнатою, котра служить також за спальню, часом і для кількох людей. Ліжко тут тільки одно. Тому по кутах стоїть сіно, що служить за постіль. Шаф нема. Лямпи нема. Не так, як у кімнатах культурного Німця в Варпаланці. Мимо того робота йде. Пішов я до наших командантів в справі другої кімнати для Пресової Кватири. Прирекли.

Само полудне. Сонце світить. Ясно й тепло. Під оборогами сїна лежать „кадристи“. Тут і там чути, як деклямують Шевченка, як читають Франка. Дехто жалуєть ся на нудьгу. Книжок так мало. Часописї нема. Старшина забирає.

Засїданнє Пресової Кватири. Установленнє хронїкаря. Цїкава дебата над тим, як повинна виглядати сучасна хронїка. Наперед обговорено засади обективізму й індивідуалїзму. Дебата гаряча, як в академічнім товаристві. Шкода, що в душній кімнатї при лоєвій свічцї просто годї її записувати. А потому виїзд. Коли читач не був українським кореспондентом, то нема що йому представляти приємности їзди нашої братії. Скажу коротко: вона їде на правах простих жовнїрів. Нехай читач представить собі всї вигоди та заосмотреннє чужих кореспондентів на таку дорогу, додасть до того деякі своєрідні прикрости, а матиме слабе понятте про приємности українського кореспондента.

З вікон ваґону виднїють, як і передтим, ґранатами розвалені хати, слїди пожарищ і могили (між Бескидом і Лавочним в якімсь лїску кількадесять могил, тепер їх видно рідше). Тут і там мигне пікельгавба на могилї пруського жовнїра.

А коло Болехова виднїють виразні слїди недавнїх крівавих битв. Густо одна попри

другу розставлені криївки, викопані в землї здовж залїзничого шляху, ріжної великости й форми. А перед ними тягнуть ся на великім просторі т. з. „еспанські їздцї“. Се просто движимі стільцї до різання дров (звані на Гуцульщинї „кобилами“), тільки значно тяжші і більші, збиті з дощок. Вони в горі і в долинї та по серединї, як також навхрест, обмотані колючим дротом. Взаїмно між собою вони не лучать ся трівало, тільки своїм положеннєм. Коли розстрільна посуваєть ся наперед, то такого „еспанського їздця“ переносить двох до чотирьох людей і знов уставляють їх в один ряд перед новою розстрільною. Ся легка й про око невинна охорона в дїйсности дуже небезпечна. При нїй в часї її розсування паде найбільше ворогів, що приступом ідуть. А тягнеть ся та охорона цїлими кільометрами без огляду на терен, болота й мочари. Підїзджаємо до болехівського двірця. Між моїми товаришами, що брали участь в битві під Болеховом, починаєть ся оживлений рух. „Онде наші криївки! Ось тут ми лежали! Відтам наступав ворог! В сїм напрямі звертала ся його найдужша артилерія! А там поза нами під селом Лїсовичі взяв ворог в неволю Степанівну та кільканайцять наших товаришів, окруживши їх окопи!“

Та битва відбувала ся по зливнім дводневнім дощі. Наше правильне військо, що

стояло по обох сторонах позиції Українських Січових Стрільців мусіло під напором перемагаючої московської сили уступити. Десь коло півночи так коло третьої години над раном пішли фінляндські полки приступом на стрільців. На дворі сіріло. З трьох сторін рівночасно почали бігти на наші позиції російські війська з сильним криком „Урра!“ Огонь сипав ся в окопи наших лучних ровів. Останній був найстрашнійший. Ніхто з наших хлопців не думав, що вийде з сеї битви живим (атакували їх чотири свіжі фінляндські полки). Тому приняли наші рукопашний бій на біле оруже. З російської сторони взяли в нім участь ті сили, що наступали з боків, з місць, де стояло передтим наше реґулярне*) військо, бо тих, котрі наступали на наш фронт, здержував ще огонь наших хлопців. Лучними ровами (Laufgraben), що лучили окопи Українських Січових Стрільців з окопами австрійського реґулярного війська, набігало щораз більше російських жовнірів. Розпочав ся бій на кольби та баґнети. Найбільше потерпіла з Коссакового куріня сотня Семенюка, котрою проводив четарь Артимович, що тоді ранений попав у полон. Багато стрільців, взятих у два вогні, впало. Частина дістала ся в полон, але значна часть таки зуміла видістати ся

*) Терміну „реґулярний“ уживаю лише в протиставленню до добровольців.

з того пекла й, оперши ся о надходяче пруське військо, знов сформувала ся до бою. Видно, що й Москалїв коштувала ся битва немало, бо вони вже не поновили приступу. На дворі було вже цїлком видно, як бій притихав.

В тім самім часї другий курінь наших Стрільцїв боров ся під Болеховом. Він був того дня щасливійший. Скріплений німецьким військом держав ся весь час на своїх позиціях і мимо сильного неприятельського вогню не поступив ся нї на ступінь назад. Дворець, занятий тим курінем, розсипав ся під ударами російських ґранатів, великий тартак при залїзничім торі, запалений московським огнем, горів. А наші стрільцї стояли та не поступили ся. Наслїдком добрих позицій і забезпечених боків мав сей курінь дуже малі страти, а все-таки стратив він тут мертвими матуриста Гарасимовича, академика Павлова й кількох инших забитих і ранених. Так за-

Мирон Гарасимович, що згинув від машинового кріса 27. V. 1915 в Гузїєві. Світлив у Віднї, в лютім 1915 Кільофот.

кінчила ся для нас чотиродневна**) битва на лінії Лїсовичі--Болехів.

Але не тільки в тих двох місцевостях бороли ся тодї наші Стрільцї. Стояли вони ще в бою на дуже невигідній для них позиції під славним монастирем у Гошові. Там була сотня Івана Цяпки, в часї битви приведена з Січового Коша в Варпаланцї в силї коло двіста людей. Першого дня битви не брала вона ще в ній участи. Щойно другого дня битви, як западала ніч, почало російське військо приступ на її позиції. На щасте для сеї сотнї російська артилерія звертала свій огонь на Болехів, а на позиції сеї сотнї стріляли Москалї тільки з крісів ручних і машинових. Так стріляли Москалї від години девятої вечір до години другої рано. Сотня Цяпки відповідала зразу сальвами, а опісля скорим огнем (Schnellfeuer). Поруч сеї нашої сотнї стояло угорське військо. Коло години пів до третьої над раном повторила ся тут та сама історія, що з першим курінем. Реґулярне військо під напором російського приступу в части подало ся. Тодї наша сотня, що стояла перед гошівським монастирем, вдала ся у бій. Коло пятьнайцять хвиль витримала ся наша сотня і флянковий і фронтовий огонь тай навіть відперла приступ, звернений на неї з того місця, де стояло передтим угорське військо.

**) Від 31 мая до 3 червня с. р

Опісля, не отримуючи ніякої підмоги, подала ся назад на приказ свого команданта в порядку до залїзничого шляху й заняла позицію здовж шляху. Настав день. Москалї не поновили приступу. Під гошівським монастирем упав стрілець Сютрик і кількох инших і дістав ся в полон ранений хорунжий Мацюрак. Упавші були переважно без документів, як се в звичаю у стрільців.

Полковик Гриць Коссак. Світлив в Ізворі 16. I. 1915 Ю. Буцманюк.

Так оповідали менї наочні свідки й учасники тих битв. Коло одного з них (товариша Василя Клима) стояв у битві Сютрик.

Зовсїм иншими очима почав я дивити ся на мочари коло Болехова, на залїзничий шлях, котрим я стільки разів їхав. Сей кусник землї змінив своє значінне для українського народу. Він має вже традицію, котра довго дїлатиме, як що її відповідно вихіснуємо.

„Долина!“ Тут побачив я на двірцї мого товариша д-ра Л. М., котрий їхав у противну сторону, до Січового Коша в Камінцї. Від нього довідав ся я, що в Станиславові за-

держав ся в службовій поїздці до одної з команд начальник Українських Січових Стрільців Гриць Коссак. Я віз для нього в поле почту з Січового Коша й тому втішив ся, що не розминув ся з ним. Тай загалом інтересувала мене особа сього отамана наших стрільців. Інтересувала вже тому, що я так багато про нього наслухав ся і від його ворогів і приятелів. Що правда, то від ворогів більше. Одначе саме потім прийшов я до висновку, що сей чоловік в усякім разї не буде пересїчний. Бо пересїчні люде ніколи не мають більшої скількости ворогів. Зрештою і ті його вороги, з котрими я стрічав ся, признавали без оговорок, що се чоловік енерґічний і рішучий. А я сї прикмети з огляду на наше хирляцьке безрибє специяльно цїню. Тай ще одно є тут „зрештою“: сей чоловік зумів вибити ся.

А на сїй засадї полягав провід в давнїм Запорожу. Там міг прийти кождий: і князь, великий маґнат і панщизняний холоп, що втїкав від буків, і „спудей“ і „бакаляр“ зі школи і свій і чужинець. Кождого приймала Січ-мати й кождому давала можливість вибити ся навіть на перворядне становище суверенного пана Диких Піль і степів, Днїпрових затонів і бурливих филь Чорного моря — розуміється в часї походу. Ми так мало знаємо навіть про найлїпших отаманів Запо-

рожа, а про їх особисту вдачу майже нічого! А все-таки крізь помотаний віками поріст народньої пісні дійшла до нас рівно проста, як глибока й дуже інтересна характеристика одного з таких суверенних отаманів з Запорожа. На жаль не маю з собою ніякого збірника народніх пісень і козацьких дум і мушу цитувати з памяти.

Позволю собі одначе тут таке вставити:

Незвичайно втішила мене ось така подія. В своїх „Трьох оповіданнях з Січового Коша", надрукованих у „Вістнику Союза визволення України", згадав я про те, що добре було би, видати для наших стрільців переклад Гомера Ніщинського. Се число „Вістника" замандрувало до Львова й один з наших стрільців вишукав у якійсь бібліотеці Ніщинського тай переслав його для мене через свого товариша до Січового Коша в Камінці і рівночасно повідомив мене про се карткою. На жаль — його товариш був менше обережний і, виїзджаючи перед моїм приїздом до Камінки в поле, не лишив для мене записки, кому передав для мене сю книжку, тільки устно поручив мені переказати, як називаєть ся той, котрому він передав для мене книжку. А ті, котрим він се поручив, забулиназвище посідача книжки, бо не записали. Таким чином книжки я не отримав. Та хоч як мені жаль сього, дуже тішу ся тим фактом,

що в нашій молодій суспільности находять ся вже люде, котрі на часописну звістку уважають за відповідне помогти найти иншому потрібну йому річ. В моїх численних взаєминах з українською інтеліґенцією лучала ся подібна подія дуже рідко.

А тепер до річи. Здаєть ся менї, що в однїй з козацьких дум, що описують бурю на Чорнім Морі, приходить місце, в котрім представлено, як козацьку фльотилю розбиває буря на три части; одну жене в Дунайське гирло, другу в далеку агарянську землю, а третю затопляє серед Чорного моря. Сю останню частину траґедії козацького походу описує дума ось так:

„При тій части був Грицько Зборовський,
Отаман козацький, запорозький . . .“

І дальше описує дума, як він на смерть приготовляє ту частину козацької сили, що йому зостала ся. Він каже до козаків:

„Сповідайтесь, панове, милосерному Богу,
Чорному морю і менї, отаману сїчовому...“

Я поминаю те, що в часї реву бурі просто неможливо й чути який будь приказ. Мене інтересує тут зовсім инший факт незвичайної психольоґічної глибини, а саме се почуттє необмеженої суверенної власти в часї походу, яке пробиваєть ся з повищих слів, а яке спонукує автора сеї чудової думи поставити

січового отамана поруч найвищих чинників, котрі в його уяві істнували: Бога як пана життя і смерти та могутнього елементу, стихії. Цікаву студію можна би написати про сю козацьку думу. Великої сили уяви та величезної освіти потреба на те, щоби на основі сеї думи відповісти сяк так влучно на великий ряд питань, які насуває повищий цитат. Яка була скаля почуття власти у давніх козацьких отаманів на суші, а яка на морі? Як вона спадала від найвищого напруження, схопленого тут у згаданій думі немов моментальною світляною знимкою, — аж до моменту, в котрім починало ся видаванне вождів в руки ворогів . . . І так далі і так далі.

Маючи надію зустріти ся в Станиславові з одним із отаманів наших стрільців, старав ся я представити собі того чоловіка. Знаючи дещо про виступи проти нього, прийшов я до льоґічного висновку, що він у такім положенню мусить бути далеко в своїм внутрішнім почуттю віддалений від ідеалу січового отамана з давніх часів, представленого в згаданій думі, мимо того, що виступи проти нього в останніх часах майже устали. Бо всякі противні виступи та недовіре захитують навіть у дуже сильних одиниць довіре до себе, зменшують можливість праці, розденервовують згодом і доводять до помилок.

Я не буду розводити ся над вражіннєм, яке в півторагодинній розмові зробив на мене сей начальник наших стрільців, з котрим я тут перший раз в життю зустрів ся. Не буду тому, бо я мусїв би його хвалити. А я не хочу сього. Не хочу не тому, що бою ся закидів, добре відомих у таких випадках. Я саме таких закидів нїколи не бою ся, бо зложив аж за багато доказів, які повинні би раз на все виключити в відношенню до мене подібні закиди. Я не буду хвалити його лиш тому, що всяка хвальба викликає самою своєю появою особливо в таких суспільностях, як наша, найріжнїйші неґативні висновки і толкования, шкідливі особливо для тих, котрих хвалить ся. Одначе мимо того уважаю своїм обовязком сказати, що сей чоловік слушно оцїнює своє становище і своє окруженнє, що він на мою думку може лїпше орієнтуєть ся в своїм положенню, нїж неодин з його критиків. Я дуже хотїв би сього енерґічного чоловіка побачити також при сповнюванню його обовязків.

Станиславів, кінець липня, 1915.

Чотири кільометри від боєвої лінії.

Дня 30 липня, 1915.

(Зміст: Перші враження при вїздї на небезпечний терен. Коли зник мій острах. В боєвім обозї У. С. С. Нечемний товариш. Шукаю кватири. Окупую її. Густий воздух і смердяча лямпа. Мід і два добрі знайомі. Перший відгомін крісового й гарматнього вогню. Ріжниця. У стрілецькім шатрі в садї. Як розвинули ся спомини з останнього дня? Прикрість у Стрию. Приємні хвилї в Станиславові. Галич. Цюропайлович, lesen Sie weiter! Молитва в полї і робота в полї. Наші стрілецькі рови. Історичні спомини про лятіфундії і значіннє мужицтва. Принятте в нашім баґажнім обозї. Бабуся з маленьким внуком).

Був пізний вечір, як я в товаристві стрілецького лїкаря, одного зі старших десятників і двох стрільцїв на возї, запряженім знаменитими кіньми, зближав ся до терену, на котрий могли би долїтати вже кулї з російських пушок.

Дивне враженнє опанувало мене. Може тому, що я перший раз у життю опинив ся

в такім положенню. Тло, на якім почало проявляти ся і виростати се вражінне, було таке: Темрява, але така, що тільки по землї стелила ся. З неба падав ще, але тільки немов крізь густе сито легесенький відблиск, чи радше якась схорована тїнь його, або ще лїпше: немов невиразний спомин вечірнього світла — на широкі, темні поля, що простягали ся по обох сторонах ще білїючого порохом гостинця. Тут і там виринали дерева, а при самім гостинцї сторчали опалені стїни хат і домів. Здалека на обрію чорнів лїс.

„В тім лїсї стоять наші Стрільцї“, — сказав один із товаришів.

До сеї хвилї весь мій ум був перенятий тільки одною свідомою думкою: що я скоро зближаю ся в обсяг російських пушок. Та се була властиво тільки половина думки й то половина менше неприємна. Бо друга її часть говорила менї: Хто знає, як за сильна в сім місцї наша позиція. Хто знає, чи саме тепер у сумерку ночі не лагодять ся Москалї до приступу, котрим переломлять наші позиції; менї ввижало ся замішанне, яке повстало би тодї на сім шляху, ввижав ся полон і гірша від смерти дорога в далеку Сибір під московським караулом. А конї летіли так скоро, так скоро! І як усе в таких випадках буває, здавало ся менї, що вони ще скорше біжать, ніж у дійсности бігли. Вечір

був холодний, тому уява не працювала в надто прискоренім темпі. А все-таки робило ся якось моторошно на душі від тої скорої їзди, що з кождим ступнем зближала мене до наших позицій. Кругом панувала тишина, в котрій чути було запах падаючої роси й вітріючого чебрика.

А коні рвали все сильнійше та скорше вперед. Здавало ся, що їм залежить на тім, щоб нас як найскорше доставити в небезпечне місце. В душі починає се викликати цілком своєрідне, приємне враженне. Такого враження я ще ніколи не зазнав, тому можу

Стрілецький обоз. Обозний Клим Коник, підхорунжий У. С. С. (×), на ліво від нього десятник Карась. Світлив в липні 1915 І. Іванець.

тільки невиразно усвідомити собі його та передати читачам. На те не маю иншого способу, ніж послужити ся порівнаннями. Мені здаеть ся, що подібного враження мусить дізнавати напр. дефравдант, котрий утікає з ка-

сою і в утечі переїзджає небезпечний терен: він зліквідував своє дотеперішнє становище та позбув ся усяких дотеперішнїх турбот і клопотів. Як тільки переїде небезпечний терен, на котрім можуть його зловити, розпічне нове життє, зовсім инакше, ніж дотеперішнє. Анальоґію до сього бачив я в тім, що від хвилї, як дістану ся на терен, ще більше наражений на московські кулї, зникне мій острах і я розпічну нове життє. Сю нову фазу розпочав я в душі від моменту, в котрім один із товаришів сказав: „В тім лїсї стоять наші Стрільцї“. Острах щез цїлком. Приємність, яку справляла скора їзда в напрямі до небезпечного терену, збільшувала ся з кождим ступнем. Одно тільки разило ще: її божевільний гуркіт серед великої тишини. Серед темряви виринали поодинокі їздцї, що тихо й мовчки переїздили попри нас у противнім напрямі.

Нарештї замаячіли серед темряви два чи три слабі, рудаві світла. „То село, в котрім стоїть наш военний обоз“, сказав командант того обозу, що їхав зі мною на возї. Я ще тодї не знав, що він командантом сього обозу. Я і він розпрощали ся з иншими „пасажирами“, котрі поїхали дальше. А ми оба пішли темними вуличками села і якимись городами та вийшли на сугорб, на котрім блестїли ті невиразні рудаві світла. Були се малесенькі

огнища, що стояли між шатрами нашого обозу. Його командант підпровадив мене аж до шатра, в котрім застав я трьох товаришів, членів Пресової Кватири, що виїхали день переді мною. Вони лежали в малім, освітленім свічкою шатрі і займали ся веселою справою: по скінченій грі в карти, до котрої не мали грошей, перечисляли „банкноти“ власного випуску, на які не мали покриття. Всунув ся і я до того малесенького шатра, щоб розпростерти ноги, втомлені невигідною їздою.

Спати мав я деинде, а саме в кватирі, котру відступив мені по дорозї один з наших офіцерів, що саме їхав на відпустку. „Де та кватира?“ питаю команданта обозу, молодого хлопця, котрого знав ще від четвертої ґімн. кляси. „Тут зараз на горі“ — відповідає він, показуючи рукою напрям. З того пояснення серед темної ночі мабуть нїхто не змудрів би, а тим більше я зі своїм ослабленим зором і ще слабшим орієнтаційним змислом у просторі. Якби я був знав, що се командант обозу, був би я від нього зовсїм резолютно зажадав провідника на місце свого нічлїгу. Одначе я сього ще не знав і супроти уважливого поведення инших командантів стрілецтва, з якими я по дорозї зустрів ся, а саме команданта, отамана Г. Коссака, і команданта нашого загального обозу, що

стоїть дальше від боевої лінії, Клима Коника, — не сподівав ся я, щоб тут пустили мене, зовсім чужого в сім місцї, в темну ніч без ніякого провідника. По відходї ко-

М. Строньський старший харчовий четарь, полку. Світлив в липнї 1915 І. Іванець.

манданта боевого обозу довідав ся я від товаришів, що він тут під сю хвилю заступає команданта, отже є фактичним командантом. Я був дуже лютий, але шукати його менї вже не хотїло ся і я рішив ся доблукати ся до відступленої менї кватири, тим більше, що один з присутних товаришів заявив, що правдоподібно трапить до неї. Він був такий чемний, що взяв мій наплечник з річами, й ми пішли. Тай мали-ж ми дорогу!

Вкінцї добили ся ми серед ночі до якоїсь хати серед густих дерев. Входимо та застаємо двох стрілецьких підофіцерів і стареньку бабусю, згорблену, зморщену, котра жалуєть

ся на біль зубних пеньків. В хаті душно, аж млість бе, а мух таке множество, як кандидатів на українських послів перед кождими виборами. Вікна забиті знадвору. Представляю ся присутним і, довідавши ся, що се кімната того офіцера, котрий відступив її менї, заявляю їм, що займаю сю хату для Пресової Кватири, одначе вони не показали по собі здивованя, тільки запитали, де хочемо спати, чи в хатї, чи в шатрі в садї, В хатї можна було мати узасаднену надію на смерть через удушенне: воздух був у ній такий, що зависла би в нїм не то сокира, але мабуть і куля „дурного Івана“ (так називають наші Стрільцї

Четарь Петро Богдан Гарасимів в наметї і його чура. В пановицьмім лїсї світлив І. Іванець. Липень 1915.

російську 22-центиметрову тяжку гармату). Супроти того заявив я, що спатимемо в саді, але писатимемо допізна в хаті, щоб упорядкувати свої враження бодай здебільшого за свіжої памяти. Вони погодили ся з долею і навіть були такі чемні, що виняли пів вікна, щоби прочистити воздух.

Нафта в малій лямпці-сліпочці була тільки на дні, а бабуся десь пішла спати. Почали ми шукати за нафтою. Найшли бензину, спирта а нафти не було. Вкінці по докладній ревізії хати відкрили ми й баньку з нафтою, котра смерділа так страшно, як господарка в деяких повітових радах. Налили ми тої нафти але робити було годі. І ми рішили ся йти спати до намету в саді. Тимчасом увійшов до хати четарь У. С. С., один з моїх знайомих з давніх часів, товариш Стронський. Я не бачив його вже понад десять літ і тому дуже ним утішив ся. Він зараз постарав ся нам о фляшку пишного меду та приніс хліба. І почала ся розмова про давні студентські часи, завзяті академічні дискусії в „Громаді“, про старих знайомих, про останні новини з Відня. Приємно було.

Десь коло першої години в ночі пішли ми до саду спати. В сусіднім наметі відкрив я ще одного знайомого, четаря Гарасимова зі Стрия. Він лежав у маленькім наметі і при свічці читав своїми слабими очима якусь по-

вість Реймонта. Я оповів йому дещо про його родину, при тім показало ся, що він уже був досить добре поінформований про її долю; знав також про вивезеннє на Сибір свого батька. Від нього довідав ся я, що ми спимо вже в обсягу російських гармат і що відси чути вже вистріли ручних крісів на воєнній лінії.

В наметї було приємно. Я і мій товариш С. розібрали ся в темряві та полягали. Наразчуємо стріли, зразу крісові сальви, потому гарматнї. Я сказав би, що крісові сальви роблять на непризвичаєного сильнїйше враженнє ніж гарматнї вистріли. Психольоґічно можна би се пояснити мабуть тим, що при крісових сальвах повстає думка: ворог недалеко, він підходить цїлою лавою і сипле, сипле. А гармати все стоять дальше, стріляють рідше, при них велика правдоподібність, що не траплять. І гук їх не такий прикрий, як відгомін крісових сальв. Гармати просто кашляють. Здаєть ся, що десь там за лїсом стоїть кілька велетнїв з байки тай кашляють. Кашляють повагом, поволї. Нехай там кашляють своїми зихриплими голосами! А ті дрібні, влїзливі крісові дзявкоти не дають спати. Як скрізь, так і тут все лїпше мати до дїла з великими панами.

Порядкую в голові свої враженя з дороги. Найприкрійшого зазнав я в Стрию: Там

на нашій церкві повівали прапори; всякі там були, з виїмкою одного, а саме не було на українській церкві українського прапора . . . Я хотів би здорово вилаяти ся. Але що се

Вид на замкові руїни в Галичі. Червень 1915.
Світлив І. Іванець.

поможе? Чи мало ми вже себе лаяли? „Народе без пуття, без чести і поваги!“

А найприемнійше враженне мав я у Станиславові: Там був я перед самим виїздом на нараді поважних представників українських товариств. Заступлені були: філїя „Просвіти“, „Банк Звязковий“, „Бесіда“, „Сокіл“, „Товариство Педаґоґічне“, „Родина“, „Українська Книгарня“, „Станиславівська Ставропіґія“, кот-

ра має величню каменицю, виставлену коштом півтора міліона, товариство „Світло“, основане на підставі закона з 1906 р. (воно доставляє електричне світло). Приємно було дивити ся на тих поважних представників наших світлих інституцій, що з одушевленнєм слухали кождого слова голови „Боєвої Управи“ д-ра Трильовського й отамана У. С. С. Гриця Коссака. Приємно було бачити їх захоплених справами нашого стрілецтва та чути, як вони просили, щоб до їх міста дати бодай один відділ Стрільців на залогу або примістити кадру. Вони прирікали відступити на приміщення Стрільців будівлї наших національних інституцій, уладжувати для них концерти та відчити. Були тут зібрані представники ріжних поколїнь, почавши від того, з котрим ще переписував ся покійний Драгоманів за своїх молодих літ. Всї вони щось вкладали в національну роботу. При кінцї засїдання один з участників сеї поважної наради сердечними словами дякував отаманови Коссакови за його працю у стрілецьких рядах. Я звичайно не люблю слухати таких подяк, бо не знаю, в котрий кут салї притім дивити ся і яку робити міну. Але сим разом подяка була така щира, що я не потрібував робити ніякої міни.

Був я і в „Українській Книгарнї“ у Станиславові. Скрізь по полицях множество наших

книжок ріжних часів і видань. Все се спроваджено зі Львова вже по відході Москалїв, бо тут вирабували вони книгарню до останньої брошури. На столї стоїть показна пачка

Міст в Галичі. Москалї висадили його в воздух, австрійські пionїри направили тимчасово. Світлив в червнї 1915 І. Іванець.

„Ураїнського Слова“. Довідую ся, що самі селяне довколишнїх сіл купують щоденно понад сто примірників сеї нашої часописи. Приємно робить ся на души, коли бачить ся докази, як скоро відживає наш національний орґанізм, про котрий Москва думала, що вже розторощила його. Купую другу часть ґеоґрафії Рудницького, шкода, що нема першої.

Входить старенький мужик з лагідним лицем, покірно кланяеть ся і домагаеть ся „Українського Слова“, „Свободи“ й „Діла“. Так і чути, як у наш національний орґанізм, повалений війною, входить кров і починае його оживляти, відсвіжувати.

І ще одно місто бачив я по дорозї: наш старий, чудовий Галич. Признаю ся з дійсним, неуданим соромом, що я перший раз вїздив

Курінний лїкарь д-р Володимир Білозор при роботі. Світлив в липнї 1915 І. Іванець.

до нього. Куди я не волочив ся по світї! Де я вже не був! А в Галичинї нема мабуть цікавійшого урочища, нї більшої гори, котрих я не змірив би власними ногами. Я дійсно

не знаю, чому й як зложило ся так, що я ніколи не був у Галичі. Може тому, що я дуже часто переїздив попри нього залізницею і через те Галич у моїх плянах подорожий і прогульок як ніби то відома мені річ не звертав на себе моєї уваги. З дивним почуваннєм вїздив я в те місто, котре колись було більше й багатше ніж Відень, Париж і Льондон. Вже здалека видно, що вїзджаєть ся у незвичайний город, який має за собою традицію. Я хотїв би написати дещо про те, що я розумію під традицією і як вона сягає безконечно дальше в будуччину нїж у минувшину. Одначе менї в самий час пригадуєть ся один з учителїв одної з українських ґімназій, котрий виклади про Ґете розпочинав ось як: „Знаєте ви, хто був Ґете?“ — В клясї тишина. — „Е, шкода говорити! Цюропайлович, lesen Sie weiter!“ Про Галич в часї війни скажу тільки, що бачив я в нїм прапори: пруські, мадярські, австрійські, польські, баварські, саські і всякі инші; — не бачив тільки українських. Се немов символ нашого старого боярства, що їздило колись улицями сього міста так пишно й гордо, що навіть на землю не дивило ся, як оповідає стара лїтопись. А підпирало інтереси чужих володарів, тільки нїколи свого. Дух його по нинїшнїй день товчеть ся по мозках наших людей. Я чув від наших поважних і розум-

них офіцерів оповідання про те, що як стоячий на сторожі наш жовнїр почує, що переходячі попри нього офіцери говорять „по нашому“, то не салютує. Запитаний, чому так робить, відповідає: „Та бо ви, панове, свої люде“. — Чи знаєте ви, що то значить пошановання своїх людей, своєї власти, своєї ухвали, своєї постанови? Цюропайлович, lesen Sie weiter!

А дальше ген за стародавнїм Галичем бачив я на полї при дорозї старого Жида з довгою білою бородою. Він держав у руках велику еврейську книгу, обернений був лицем до свого Галича — старого Єрусалима й молив ся: О що молила ся та людина? Чого вона хотїла від свого Бога? . . .

А далї почали показувати ся стрілецькі рови та московські окопи. Ідуть вони ген далеко через панські лани й мужицькі ниви — такі якісь дивні, немов слїди до потворности великої забави. Отаман Коссак, що підвозив мене на своїй фірі, злїз разом зі мною з воза та пояснив менї докладно будову й напрям тих ровів, при чім оповідав, як знаменито та скоро будують їх наші хлопцї. „Вони навчили ся того від Москаля, але перевисшили свого майстра“.

А там на полї біля такого стрілецького рова оре старий мужик землю. Спокійно йде за плугом. Я мимохіть глянув кругом себе.

Копи стоять по полях, тут і там зеленіє паша, все оброблене, тільки якийсь панський лан великий і безмежний стоїть облогом. І я зрозумів тут, чому всї великі вожди та найрозумнїйші монархи й державні мужі дбали про мужика, хоч не багато могли йому помогти. Я зрозумів змагання благородних Ґраккхів, котрих римські пани лавами зі салї засїдань сенату вбили на зборах. Я зрозумів, чому Наполеона називали „цїсарем мужиків і жовнїрів“. І зрозумів я також сю глибоку прихильність мужицької маси до ідеалу розумного монарха. Про се так багато треба би говорити суспільности, котра не терпіла инакшої власти, як походячої з вибору, а такої також не шанувала . . . Цюропайлович, lesen Sie weiter!

В однім селї зустрів ся я з нашими офіцерами, що їхали на відпустку: з такими, що тут у службі. Я спав на возї утомлений дорогою. Вони збудили мене й пересадили на иншу фіру.

Були між ними й дуже симпатичні хлопцї. Але які-ж вони незгідні в своїх поглядах, які незіспівані в своїх думках! Цюропайлович, lesen Sie weiter!

Їдучи (вже сам один) по вказівкам наших офіцерів, доїхав я пізно пополуднї до нашого баґажного обозу, що стояв у якімсь лїску близько згарищ і повалених будинків,

оподалік від боєвої лінії. На возах, покритих шатром, заблестіли веселими красками українські хоругви. Я живо вискочив з воза та зблизив ся до ґрупи наших Стрільців, між котрими не побачив ніодного знайомого. Я представив ся їм, вони мені. По назвищах деяких із них пізнав я, що між ними є очевидно молодші брати моїх товаришів. Питаю про се. Правда. Дають мені їсти й пити.

Дивлю ся, а під великим дубом стоїть маленький столик, покритий чистою скатертю. Кругом нього напів розібрані Стрільці. Підходжу близше, а то мій знайомий, д-р Володимир Білозор щіпить наших Стрільців, весь занятий своєю роботою. Кидає раз-у-раз інструменти в гарячу воду чи спирт, перепо-лікує їх і далі працює. Я бачив його майже перед двома місяцями так само пильно занятого роботою в Січовім Коші у Варпаланці. Побачивши мене, запрошував, щоб я зараз щіпив ся проти холєри. Я відповів, що мене защіпили вже у Варпаланці. А він: „Защіпіть ся ще раз!“ І я зараз піддав ся операції, виконаній зручно та без ніякого болю.

Комендант сього обозу, згаданий вище Клим Коник, дав мені зараз свіже біле, бо я думав, що те, яке я віз з собою, десь пропало (опісля показало ся, що мої товариші взяли його з собою, бо я мав за-великий клунок). Бачу в руках наших Стрільців ріжні

українські книжки: Мужиків Реймонта в перекладі покійного Павлика й инші повісти та найновійші видання „Союза визволення України“. Читають хлопці. Приходить старенька бабуся з маленьким трилітнїм внучком, біловолосим хлопчиком. Приносить молоко та просить хліба для дитини. Один зі стрільців дає малому шматок хліба. Старенька дякує і каже, що Москаль нищить і палить села, що нищить навіть хліб на полї . . .

Тут побув я аж до ночі і поїхав уже третьою фірою до нашого боєвого обозу, відки дістав ся до описаної вище хати з мухами, з котрої втік до намету в саді.

Все те перебігло менї тут у думцї як ряд споминів, що чомусь видавали ся менї дуже давнїми. А за лїсом тріскотїли карабінові стріли й повагом, поволї кашляли гармати. Я так скоро освоїв ся з ними. Завтра треба буде підійти ще близше до них — там, де стоять наші Стрільцї.

В таборі І-го куріня У. С. С.

(Зміст: Мозаїкова картина й проба її опису. Обід наших офіцерів. Настрій. Опис лїсової кватпри курінного команданта. Віля команданта сотнї Сушка з ґазонами. Який се стиль? Гуцульське племя. Вулицї й инші особливости сього стрілецького міста. Концерт, каварня й фризієрня. В країнї казки. Декілька слів про молодість і середній вік. Топірцї, вирізані в живім дереві. Цїна 10 К. Не для людей і не для грошей... Який тип сотворив культуру? Одинока чужа напись. Стрілецький хор. Привид церкви. „От повітра, глада, огня і войни“ ...)

O Erin, gedenke der alten Zeit,
Als kühn noch deine Krieger
Gefochten ruhmvoll im blutigen Streit
Und die Fremden verjagt als Sieger...*)

З „Ірляндських Мельодій“ Т. Мура.

По кількагодиннім снї встав я досить утомлений і почав розпитувати за водою, щоб умити ся. По якімсь часї принесли товариші пів ведра якоїсь густої течі і зовсім

*) Згадай, Еріне, про давній час, коли ще твої вояки сміло і славно били ся у крівавім бою та побідно прогнали чужинців. (Я мав під рукою тільки нім. переклад).

серіозно заявили, що се вода. Я вкинув у неї кістку сублїмату та, розпустивши її, почав мити ся.

Доходило полудне, як я вибрав ся до табору першого куріня наших стрільців разом із трьома товаришами. День був погідний, хоч у воздусї чути було, що наступить зміна. Якась отяжілість опановує ноги, руки, мозок. Думки тягнуть ся так лїниво й отяжіло, як розмокла одїж. А сонце світить і кидає свій золотий блеск на жовті лани пшениці, переплїтані зеленими гаями й темними лїсами. А все-таки я йду до наших таборів, що стоять звернені грудьми проти Москви, як не стояли вже двіста лїт. А все-ж я знаю, що йду до таборів наших хлопців, котрі за одинайцять місяців війни нїколи й нїде не дали себе проломити ворожій силї.

Иншого роду картина, цїлком инші сценїчні особи. Щойно скінчила ся битва. В дивізійній канцелярії говорить хтось до телефону по нїмецьки: „Прошу помочі, найменше баталїон“.

— „Адже маєте там Українських Стрільцїв“.

„В тім то й річ, що їх нема. На них через кілька годин дуже бив неприятель і вони під його напором десь зникли. Не бачу, щоб подали ся, значить, або в неволї, або вигинули“.

— „Ви ще недавно прийшли та не знаєте сих людей: пождіть три-чотири години, а побачите їх знову там, де передтим стояли“.

Так багато світла навкруги! Відбиваєть ся воно сотками відмін від пожовклої стерні, від білої дороги, від ясного гаю і від темного ліса. До того ліса ми йдемо. В нім стоїть табором перший курінь Українських

Ворота з написю „Най жиє Україна“ в таборі I куріня У. С. С. над Золотою Липою.
Світлив І. Іванець в червні 1915.

Січових Стрільців. Ліс чисто грабовий, тільки в долині видніє трохи темнозеленої смеречини. Звичайно, як десь іду, представляю

собі наперед, що я там можу застати й побачити. Опісля з заінтересованнем порівную дійсність з картинами уяви та стверджую, о-скільки я помилив ся.

Але тут бою ся робити се. Якось прикро представляти собі людей, що майже рік були в безперервнім бою і стояли під голим небом в слоту та непогоду, в студінь і спеку, а я майже весь той час сидів у вигідних кімнатах.

Поволї й отягаючи ся, вступаю між перші дерева грабового лїса, в котрім стоять табором наші Стрільцї. По полї, залитім сонцем і теплом, приємно впливає лїсовий півсумерк. По декількох секундах мої очі привикають. Розріжняю все. Різке оживленнє заволоділо мною. Не знаю, що більше спричинило його: приємна вохкість і півсумерк, чи думки та картини, викликані цїлком новим для мене вражіннєм.

Воно складаєть ся з цїлої мозаїки ріжної форми, краски й інтензивности вражінь, що складають ся в одну гармонїйну цїлість, як образ у старім соборі святої Софії. Читач певно здивуєть ся, коли я кажу йому, що, ввійшовши до сього лїса, мав я вражіннє, що входжу до — великого сальону. Долївка чисто виметена. Нї трави, нї листочка, тільки гладка, чиста, убита, сїра земля. З неї підносять ся рівно в гору високі, сїрі пнї ще

молодих грабів і кінчать ся в горі густим зеленим склепіннєм. На тлї тої чистої сїрої землї і сїрих грабових пнїв виднїють ряди сїрих наметів як попіл. Кількадесять ступнів

Старший четарь У. С. С. Роман Сушко.
Сьвітлив у Болехові 23. V. 1915 Ю. Буцманюк.

від краю лїса сидять кругом невеличкого столика, збитого з тонких дощинок, молоденькі офіцери Українських Сїчових Стрільців у синяво сїрих одностроях і між ними одна панночка, також в офіцерськім однострою. Обі-

дають. Підходимо до них. Представляємо ся взаїмно. Роблять нам місце. Просять сїдати та дають також нам обідати (наші відвідини заповіджені ще рано одним моїм знайомим офіцером). Обід складаєть ся з зупи і двох дань. Все студене, бо привезене з кухнї, котра находить ся аж у селї. Розмова не складаєть ся. Мабуть тому, що я щойно перший раз тут і між ними нема моїх ровесників. Майже мовчки з'їли ми обід. Стрільцї вже передтим пообідали і в таборі панувала тишина. Тільки вітер шумів легко верхами грабових дерев.

По обідї показали нам офіцери призначену для нас кватиру, найліпшу, яку могли нам дати, а саме канцелярію неприсутного тепер курінного отамана. Підходимо до неї. Перед нами „будівля", що пригадує — читач мусить приготовити ся на здивованнє — стару грецьку святиню: чотири стїни, уложені в простокутник, а над ними дах, котрого причілки непропорціонально високі. Якби не те, мало ся би враженнє, що перед нами якась дуже стара форма будівлї. Стїни з зовнїшної сторони так щільно обложені зеленою смеречиною, що матеріялу, з якого вони зроблені, нї трохи не видно. Двері так знаменито закриті в однїй зі стїн, що ми, чужі, минули їх, хоч ловили руками по них. Відчинили нам. Входимо. Перед нами, проти дверей, віконце, зложене з шістьох шиб. Перед віконцем стіл

з трьох грубих дощок. По обох його сторонах дві причі-лежанки. Одна велика на цілу кімнату, від стїни, й широка, вистелена „фоєю“ (галузками з чатинних дерев), друга мала та вузька, вистелена соломою. Стїни з середини виглядають як „кикльопські“ мури, тільки з дерева: досить грубі і довгі грабові пнї, щільно припасовані до себе, хоч округлі (на всїх є кора), уложені один на другім у поземім напрямі. Так само зроблені причілки,

Поруче з крісами, уставленими чергою в таборі У. С. С. Пановицький лїс в липнї 1915, Світлив І. Іванець.

що мають форму правильного трикутника. Дах соломяний. В однїй його половинї простокутний отвір, що сповняє функції вікна і

вентилятора. Крізь нього видно на синїм тлї неба стрункі, сїрі грабові пнї і ясно зелене листє їх верхів. Маєть ся вражіннє, що хтось переніс фотографічне ателїє до далекого лїса під боєву лїнію. Що він тут хоче знимати? Очевидно слїди стіп Бельони . . . На столї папери, кусник свічки, якась мапа та декілька книжок. Долівка з убитої землї, але на нїй також декілька дощок і примітивна рогіжка з тонких березових патиків. Так представляєть ся середина канцелярії першого куріня щодо будови, форми та предметів, які в нїй находять ся. Читач-малярь був би лихий на мене, якби я не представив також красок, що тут панують: отож стїни сїрі, долівка сїра, стіл білявий, дах жовтий з виїмкою чотирокутника, крізь котрий заглядає тут небо. А зверха тільки дві краски: кругом зелена, наверха жовта.

Оглянувши призначену для нас кватиру, вибрав ся я оглядати також домівки поодиноких сотників і стрільців. Найкраща зі всїх, не виключаючи й курінної, се домівка коменданта сотнї Романа Сушка, молоденького правника родом з Ременова, львівського повіту. В серединї вона мало ріжнить ся від описаної вище домівки курінного отамана, хоч також її внутрішнє уладженнє багатше ріжними потрібними дрібничками й наслїдками винаходу Ґутенберґа. Зате зверха вона ула-

джена так, що здаєть ся, немовби тут почав будити ся артизм будівничих. Вже в формі видно відміну: правда, основа така сама, але оба причілки в своїх горішнїх частях висунені трохи наперед і густо замаєні звисаючим чатинним гиллєм, між котрим пишаєть ся велика напись на жовтій дощинцї: „Вілля Лїза“. Маєть ся вражіннє, що входиш до ґроти. Кругом цїла домівка обведена кільчастим дротом. Перед входом до неї два ориґінальні ґазони: низькі кльоцки грабових пеньків, рівно врізані і тїсно поруч себе повбивані в землю, творять два значні розміром, цїлком правильні колеса, в котрі насипана мягка чорна земля. В самій серединї кождого з тих колїс пишаєть ся зелена смерічка. В пропорціональнім віддаленню від обох тих ґазонів зроблений кругом двох дерев-близняків ориґінальний кіш з зеленого чатиння, призначений на непотрібні папери. Немов у якійсь редакції. Вілля „Лїза“ висунена найбільше з усїх на край лїса. До неї входить ся від сторони поля формальною алєєю, що провадить поміж дерева легким скрутом. На самім вступі до тої алеї зроблена з нахилених верхів дерев брама, а на її верху поміщена напись: „Най жиє Україна“. Ся напись виконана з березових галузок. Придивляю ся докладно всїм тим дивам, а опровожаючий мене по таборі четарь Сушко каже:

„Певно думаєте над тим, який се властиво стиль? — Гуцули, котрі всї ті будівлї і прикраси виконали з власної інїціятиви, називають сей спосіб будови — просто соломяним“.

Себто провізоричний, тимчасовий. Все те виконали вони протягом чотирьох днїв, а матеріял стягали так оглядно, що нїде не видно найменшого слїду знищення в лїсї. Дивне племя! Де прийде, там зараз проявляє свій артистичний хист, лишає інтересні слїди своєї працї. І все одно йому, чи ся праця лишить тривалї наслїдки, чи нї. Відки взяв ся у нас сей тип? Хибно було би твердити, що артистичний змисл витворила в нїм чудова гірська природа. Бо є множество племен, що з давнїх давен заселяють гори, а не проявляють нїякої артистичної творчости. За такими племенами не далеко треба шукати. Тут очевидно дїлає раса, порода, кров, по кімсь одїдичена, тут відзиваєть ся якась стара традиція. Де того всього шукати? Чи се відзиваєть ся кров дружин наших княжих ізгоїв, що в часї крівавих міжусобиць втїкали на Кавказ і в Карпати? Чи се може дїлає змисл і почуттє краси, принесені з далекого півдня леґіонами старого Риму, що передирали ся крізь наші Карпати? Чи може й одно й друге скомбіноване, злите в одностайну, чудову цїлість старої культури, яка блестить скрізь запорошену склянку з алькоголем . . .

Дивлю ся я на ті сім ступнів довгі і пять широкі „віллї“, виставлені нашими Гуцулами для сїчової старшини, як з притиском зазначує командант четвертої сотнї, що опроваджує мене мимо дощу, який почав сїкти, по цїлім таборі, — Роман Сушко. Він на все лишить ся у моїй памяти доказом, що є люде, котрим війна не псує нервів. Спокійно та чемно поясняє він кожду дрібницю, а багато стрільцїв оповідало менї опісля, що він так само спокійно може стояти під градом куль. Раз почали Москалї сипати ґранатами на табор. Всї втїкали в иншу сторону лїса. Один четарь Сушко сидїв дальше спокійно в канцеляриї і писав приказ. Ся молода людина така спокійна, що я вірю кождому її слову. А в сїм випадку дійсно треба вірити, бо брати ся до таких робіт, коли не знати, чи за кілька годин не прийдеть ся рушати в дорогу, й то брати ся з власної інїціятиви, на се треба хиба не бути — Руснаком . . .

Дивлю ся я на ті „віллї“ і надивити ся не можу. Вони мене дивують і тільки.

А четарь Сушко дальше опроваджує мене по таборі. Мене сї оглядини так інтересують, що не звертаю належної уваги на дощ, котрий уже надобре пустив ся. Виходимо на широку дорогу, що веде до ріки густим грабовим лїсом. Тут стоять чотири полеві залїзні кухнї для всїх чотирьох сотень сього

куріня. Дорогу, що веде до тих кухонь, назвали Гуцули „Радісна Вулиця“, а знов вище описану дорогу „Вулиця Головна“ або „Шевченка“. Є ще в сім оригінальнім місті також „Вулиця Сміху“, куди йдеть ся до шатра Іллї Когута, семинариста з Самбора, в шатрі котрого хлопці люблять сходити ся на веселу розмову. Вхід з чистого поля до ліса вулицею Шевченка відкриває велика, немов тріюмфальна брама, зложена з нахилених до себе та гарно звязаних верхів дерев, на котрих видніє ще більша напись ніж та, що провадить до „віллї“ команданта IV сотні. Вона звучить так само: „Най живе Україна“, тільки зложена з троякого дерева: з березини, крушини та гнучкої іви.

Йдемо дальше. Ще раз входимо в улиці і в улички між рядами наметів. Кождий рій (коло 10—12 стрільців) має окремий намет. Поруч нього стоять рівно уложені кріси, поставлені не в кізли (бо сей спосіб уважають стрільці непрактичним), тільки один попри другім, всї на поруче так, як стрільці сплять у шатрах т. є. „чергою“. Скрізь видно малі, декотрі навіть елеґантні столики, очевидно свіжої роботи. Кругом них лавочки найріжнійшої якости та фасону. Шабльону ні на лік. Навіть у написях (розумієть ся, виключно українських з виїмкою одної) вулиць і назвах „віль“ слїдна ориґінальність і

гарне виконанне. Спостерігаю „віллю Гармонія“, а біля неї напись на дереві: „Концерт що вечера, музика дамська, капельмайстер Савицький“. Се вже помисл інтеліґентів, але виконанне, здаеть ся, не їх. Соромлю ся питати за кождою дрібничкою, бо й так питаю вже дуже багато. А при „Вулиці Радісній“ е, розуміеть ся, і каварня „Зоря“, а становлять її лавки, кожда з шістьох грубших галузок грабини. Тут наші хлопці пють чорну каву. І се помисл інтеліґентів, але гарне виконанне напевно не їх. Вимиті свіжим дощем написи, писані і різьблені в корі живих дерев, запущені ріжнокольоровими фарбами, нагадують якесь містечко з казки.

Чи їхали ви в Пратері у Відні на смоці, що везе звичайно малих пасажирів на їх превелику радість через печери, освітлені ріжним світлом, через зачаровані країни народніх казок, казок з „тисяч і одної ночі“, казок „Ґріма і Гавфа“. Я за кождим побутом у Відні люблю раз переїхати ся тим смоком. І все відкриваю щось нове, як не в самих тих печерах, то в своїм відношенню до них. І все мені здаеть ся, що якби мене завіз був хто малим хлопятем у ті печери з казками в часі, коли я зачитував ся ними, а навіть і пізнійше, коли я пропадав уже за повістями Купера про боротьби з червоношкірими Індія-

нами, — то моя фантазія була-б нині без порівнання багатша.

Я вдивив ся уважно не в сей оригінальний табор, але в можливости й комбінації свого відношення до нього. Рівночасно питав я майже півсвідомо:

„Скільки простору займає сей табор?“

Я чув немов у снї суперечку, що вивязала ся у відповідях окруження. Памятаю, як одні подавали його вимір у метрах, инші в ступнях, ще инші в морґах. Але я представляв собі, що діяло ся-б зі мною, якби я попав тут о десять лїт молодшим і о дві діоптрії лїпше бачив. Мимо студеного дощу, на саму згадку того, що я при своїй колишнїй запальности міг би тут пережити, яких вражінь зазнати, менї зробило ся приємно, тепло. Я немов хвилинку переживав те, що тодї міг би переживати. Одну, дві секунди. Пробудив мене дощ, що течією спливав по відкритім нотесї, в котрім нотував я наборзї відірвані слова для списування вражінь. Уже в повнім отверезїнню з мрій витягнув я висновок з них, що стоїть поза добром і злом, одначе тягне за собою якийсь легкий жаль за тим, що менї вже неможливо пережити того, що найрозумнїйший з культурних народів уважав найбільшим щастем, а що наша поетка висказує словами:

„Спалити молодість і полягти при зброї“.

Чому? Бо молодости вже нема. Я переступив уже середній вік, котрий одначе на мою думку в ріжних напрямах приемнійший від молодости, хоч в багатьох не дорівнуе їй. Приемнійший він від молодости м. и. тим, що в нім людина менше відчувае прикрости й навіть менше їх мае. І так не мав я ма-

Будова стрілецької колиби в пановицькім лїсї.
Світлив І. Іванець.

буть тому прикрости від свого молоденького окруження, котре мусїло запримітити, що я не чув усїх його відповідей на свое питанне і по дебатї запитав:

„Скільки, кажете, морґів займае сей табор?“

— „Чотири“.

— „Ви селянський син?“ запитав я.

— „Так“.

І я записав його відповідь, потверджену згодом иншими.

І знов рушили ми по таборі. Не знаю, як на кого, але на мене робив він вражіннє якоїсь неперебраної скарбниці спостережінь і думок. Куди не глянеш, щось нове для всїх твоїх змислів і для ума. Онде вирізаний елеґантно в корі великого граба гуцульський топірець „природної“ великости, зовсїм такий самий, як на виставі за склом у якімсь українськім склепі. Навіть різьби та ріжнобарвні пацьорки пишають ся на нїм, немов на топірцї, який я бачив у руках Юри Соломійчука (якже слух по нїм загиб!) або Петра Шекерика Доникового. А при топірцї вирізана напись: „Цїна 10 корон“. Варта за сю роботу заплатити стільки, хоч сього топірця не мож очевидно забрати. Так і хочеть ся навести перевіршовані слова Тараса про внутрішню потребу творення:

„Не для людей і не для слави
Сї топірцї різьблю тут я,
Для себе, братія моя:
Менї лекшає в таборі,
Як їх витинаю . . .“

Ох, якже я розумію потребу успішної роботи, овочем котрої сї артистично виконані

топірці, яких забрати годї! Вони чомусь нагадують менї хрести. Я бою ся питати, котрий саме зі стрільців вирізьбив сї топірцї в січовім таборі, в лїсї над Золотою Липою.

Четарь У, С. С. Іван Цяпка.
Світлив у Віднї 2. лютого 1915 Ціта.

Бо тодї треба би з ним вдати ся у розмову. А з неї міг би я довідати ся, що батьків або матерей сих артистів невинно повісили, або, приложивши кріси, розбили їм голови, як собакам, лишаючи в хатї маленьких дїтей як щенят, нераз серед пожежі. А я вже стільки таких болючих оповідань чув, а деякі і переживав.

Втїкаю від сих перлин творчости, для нїкого непризначеної, а від них біжить за мною думка: „Все, що в світї гарне, міцне й велике, сотворили ті, що мали свідомість терпіння, щасливі не дали людству нїчого, навіть елеґантних лежанок, на котрих перележали своє щасливе життє“. Я оглянув

ся в ході: на гуцульських топірцях блестіли, як перли, каплини дощу, що струями лив ся у зеленім лісї над Золотою Липою... Навіть німу перлу витворює терпіннє. Якийсь дивний льоґічний висновок, для мене страшенно нельоґічний, підчеркнув суму тих вражінь думкою: „Як що так, українському народови судило ся виконати щось дуже велике“.

І ще раз вийшов я на вулицю Шевченка, де зі здивованнєм побачив і одну нїмецьку напись: „Hoch Ukraina“ (Нехай живе Україна). Четарь Сушко випередив моє питаннє і сказав: „Сюди переходило нїмецьке військо“.

Дощ на хвилю перестав іти, тільки з високих верхів грабових дерев капали ще його останки, як сльози зрадливої жінки, приготовані на запас. З другого кінця табору залунав спів. Зовсім добрий спів. Знавцї одушевляють ся ним, а бриґадир часто запрошує хор до себе. Хором дириґує вістун Валюк.

Я ще багато мав би оповісти про табор першого куріня У. С. С., але ще нинї мушу відвідати другий курінь. Тому згадаю щеі тільки про фризієрню січового табору; знаходить ся вона під голим небом у форм стола, що його обіймає одна лавка в формі півколеса, столи ріжного фасону, почавши від

Ліс коло села Панович над Золотою Липою, де стояли Українські Січові Стрільці як запас огневої лінії від 7. липня до 27. серпня 1915 р. Світлив в липні 1915 І. Іванець.

перероблених із пачок на патрони, скінчивши на специяльно зроблених у лїсї.

Ну, й мушу ще раз згадати четаря Сушка. Я досї добре не знаю, чому він сподобав ся менї саме своїм спокоєм. Бо я на загал страшенно не терплю спокійних Руснаків, котрих навіть найсильнїйший удар в пику не в силї „спровокувати". Може тому, що в сїм спокою нема болота, але є рішучість, котру сей молодий хлопець проявив у високій мірі в битвах на горі Маківцї.

Я, втомлений навалою вражінь, увійшов до курінної канцеляриї та положив ся на пахучім, хоч твердім гиллю смеречини, щоб відпочати. В ухах звенїв іще шум дощу, що падав на корони високого грабового лїса, а в очах блистїли гуцульські топірцї. Я прижмурив очі І в мене все те, що я тут бачив і передумав, злило ся зі споминами хлопячих лїт. Менї пригадала ся чудова церква святого Николая у моїм родиннім містї, пишно різьблені та золочені церковні врата й поважний суплїкаційний спів, котрий все проймав мене напів приємністю, напів грозою, особливо-ж молитва: „Оть повѣтра, глада, огня и войны сохрани насъ, Господи!" Сї слова причіпали ся у моїй уяві чомусь тільки до гуцульських топірців. Зрештою я у сїм таборі не розумів їх і не находив для них місця. Мене просто осліплювала думка, що

тут родить ся цїлком нове поколїннє українського народу, котре може буде щодо якости лїпше від попереднього. Мене інтересувала охота до працї, якої вислїд вони мали скоро покинути, швидка кристалїзація національних почувань, вилита й вирізьблена в сих корчах і лїсах, симпатична та наївна, як дитина, що дивить ся зі смока на зачаровану країну казок. Але треба йти до другого куріня. . .

Члени „Артистичної Горстки“ і „Пресової Кватири“ д-р Осип Назарук, Лесь Розлуцький і Роман Купчинський в таборі У. С. С. над Золотою Липою. Світлив дня 20. VIII. 1915 Т. Мойсеович.

В таборі ІІ-го куріня У. С. С.

(Зміст: Вигляд табора другого куріня У. С. С.; „уходи“ Запорожців. Отаманська кватира в ярі. Як сотник Дмитро Вітовський телефонував по отамана Василя Дідушка? Як ґранат, що не вибух, дав почин веселій розмові? Чому мерзер не вибухає зараз? Парафраза одним словом. Мрія 16-літнього стрільця. Як стрільців було по битві о пять більше ніж перед битвою. Прихід отамана Дідушка. Оглядини табора. Свіжа могила У. С. С. під самим табором 2-го куріня. Думки над могилою. Чотири роди Стрільців. Нове поколїннє і прояви нової вдачі. Жерело Мазепи та купальня біля нього. „Цербер“. Як здобуваєть ся алюміній і що з нього робить ся? Медалїон роботи Гаврилка та золота струна. Який гостинець отримав я від найстаршого стрільця, що брав участь у бурській війнї? Які пісні любить співати хор 2-го куріня У. С. С.? З кого кпили собі російські ракети?

Вже було добре з полудня, як вибрав ся я до табору другого куріня. Сотник Сушко був такий уважливий, що дав менї на провідника одного стрільця, котрий знав дорогу

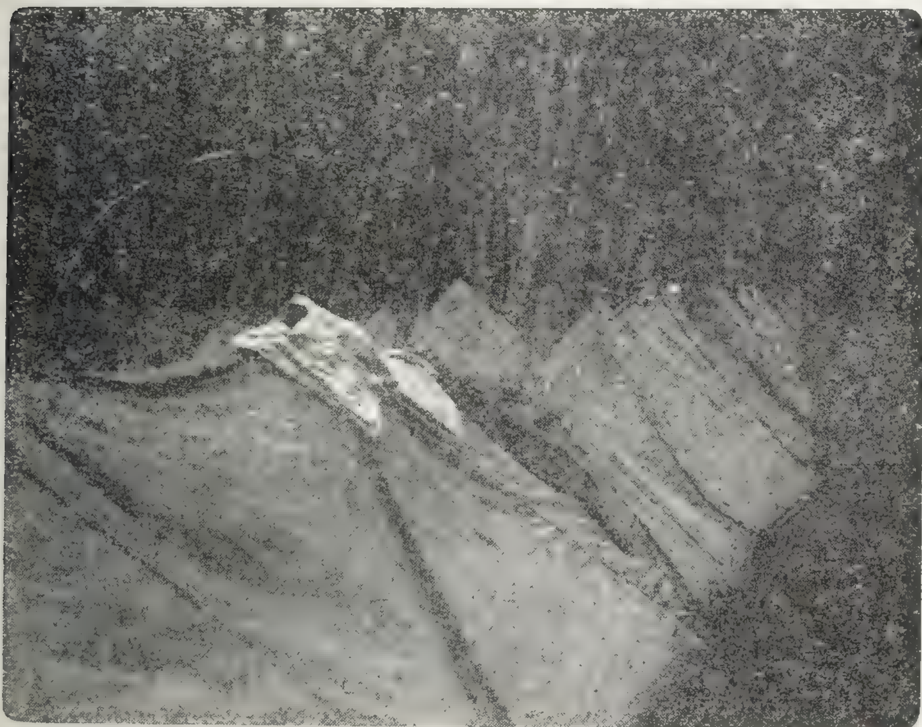
Ми йшли мовчки. У балакучих Українців мовчанка свідчить звичайно про те, що між їх почуваннями і думками переважають прикрі.

Я вспів за дорогу цілковито промокнути, супроти чого в смутнім і невеселім настрою по переході трьох ховзких горбів і трьох мокрих долин (три й три — зовсім, як у казці) почув слова нашого провідника, що вказував рукою на якийсь спалений двір, за котрим чорнів ліс:

„В сім лісі стоїть другий курінь“.

Переді мною шибнули ріжні можливости приняття мене й я, кілька разів поховзнувши ся, що по повірю навіть інтеліґентнійших людей ніж українські інтеліґенти, є злий „omen“ (віщованне), вступив у той ліс, котрий представляв тепер для мене менше більше те саме, що колись для правобережця могла представляти лівобережна Україна. Іду. Ліс, як ліс. Ніщо в нім наразі не вказує на щось особливше. Але приглядаю ся близше та поховзую ся сильнійше: переді мною сильний спад у діл і глибокий яр, а по обох його берегах ряди змоклих наметів. На дні яру вузький прохід і в стіні виконані півтемні сховки, штучно збільшені деревляним накриттем, покритим смерековими гиляками. З яру повіяло холодом і вохкістю, крізь котру несміло пробивав ся спомин старого Запорожа. Я на секунду задержав ся, але на залізничу

секунду. Так мене вдарила ся ориґінальна картина. Се-ж картина, якби вирізана з якої повісти про Запорожців, розуміеть ся, не української, бо Українці не скорі писати повісти зі своеї бувальщини. Нехай пишуть Поляки, Москалї і хто хоче! Так само повинен

Шатра У. С. С. в пановицькім лісї.
Світлив в липнї 1915 І. Іванець.

був виглядати запорозький табор десь у ярі над Тясмином або в якім уході серед Диких Піль. А може е тут щось і з чудової романтики симпатичного Олекси Довбуша, котрому певно в меншій мірі належить ся поректо опришка ніж неодному тихенькому та гладенькому патріотови з наших часів. Е,

очевидно є. Ті стрімкі і ховзкі береги, що нагадують гірські стежки, ті дерева, котрих у степу так мало, а в горах так багато, як кандидатів на професорські катедри в університеті, що по 40 літ пишуть одну габілїтаційну працю при помочи всїх приятелїв і кревних. „Де сидить отаман?" — питаю якогось стрільця, що вихилив суху голову з мокрого шатра, котру зараз замочив йому падаючий дощ. Показує рукою, на котрій зараз заперли ся дощеві каплини, й ховає її разом з головою під намет. Скачемо на дно яру та стаємо перед якоюсь ніби колибою, ніби печерою, в котрій зібране ціле товариство незнайомих менї людей. Втискаю ся до середини. За мною з трудом роблять те саме два мої товариші (третій, наш провідник, зник по анґлійськи). Представляю ся. В півтемряві чую два чи три голоси: „Аааа"!" Пізнаю давнїх знайомих, а між ними четаря Івана Цяпку, котрим я щиро втїшив ся, — пригадали ся менї вмить аркади віденського унїверситету, Січ і т. д. Найстарший з присутних своїм урядом був сотник Дмитро Віговський. Він зараз зробив менї місце на „ліжку", що не належало до легких підпринять, бо потягало за собою послїдовну румацію кождого з присутних. Я подивив ся на сю людину й менї відразу стало ясним, чому його люблять Стрільцї. Розумієть ся, по

українськи ясним: я мав вражінне, що знаю ся з ним найменше від дитинства. А він увільнив руку, котру притискав до її власника його сусід ізза надміру недостачі місця в отаманській кватирі, та почав телефонувати до бриґади, де пішов теперішній начальник сього куріня Василь Дідушок. „Зверни оба кінці своїх черевиків у напрямі до мене та пусти їх в рух, бо нарокувала ціла Пресова Кватира“.

Товариство офіцерів сього куріня було таке зіспіване, що наш прихід не вніс нічого чужого. І мені було добре в нім від самого початку. Не знаю, як до сього прийшло, але ми всі почали оповідати взаїмно ріжні веселі кавалки. Зовсім не з куртуазії признаю, що їх ориґінальні оповідання були ліпші ніж мої, вичитані в останніх числах „Jugend“ і „Simplicissimus-a“ (чим знов зовсім не хочу сказати, що не бажаю Українцям таких видавництв). Здаєть ся, що анекдоти почали ся з того, що я взяв з якоїсь дошки, котра мала наслідувати столик і була вбита в землю, яка мала наслідувати стіну, ґранат, а не знав, що він іще не вибух (будь що будь ориґінальна прикраса отаманської кватири). На те Вітовський: „Уважайте, бо як вам вилетить з рук, другий курінь може опинити ся без офіцерів: сей московський ґранат ще не ви-

бух мабуть тому, що як упав, за мало було коло нього наших стрільців... Знаєте, недавно один з наших молодих Гуцуликів питає інжінера Павла Теодоровича, того з Добрян коло Стрия, чому куля з мерзера, як упаде, зараз не вибухає? А на те Теодорович каже: Дурний! Ти не знаєш того? Та-ж вона чекає, аж більше людей зберемь ся коло неї". Так дійсно трапило ся недавно Москалям: вони найшли наш ґранат, що чомусь не вибух, і поти коло нього збирали ся

Сотник У. С. С. Дмитро Вітовський.
Світлив під Болеховом 3. червня 1915 Т. Мойсеович.

та майстрували, аж поки він не зміркував, що є вже достаточна скількість людей. І тріс, зробивши „Volltreffer-a", якого по нім вже ніхто з наших не міг сподівати ся".

Посипали ся веселі оповідання з поля, веселість котрих може вповні зрозуміти та відчути лише той, хто особисто знає виступаючі в них дієві особи.

Від часу до часу переривали їх присутні то голосним щирим сміхом, відомим в українських ґімназіях під назвою „гомеричного“, — то дотепними парафразами пісень. Між иншим заінтересувала мене парафраза пісні:

„Батьківська славо,
Ведеш ти нас.
У бій крівавий
Ідемо всі враз...
Кров ріками пливе,
Смерть навкруги,
Побіла нас жде —
Йой, йой, що то буде?
Втікаймо*)! — —

Оповідання сипали ся, як з рога достатку, а всі лучили ся з життєм наших стрільців! Ось деякі з них:

В половині червня прийшов другий курінь зпід Кадубної до вікторівського ліса страшно стомлений. Розглянув позиції, уложив полеві сторожі, але боєвої лінії ізза страшної втоми розставити не міг і положив ся спати. Серед темної ночі приходить трівога з бриґади — всі зривають ся на рівні

*) Порівнай оперу „Фавста“.

ноги, вмить стояв курінь готовий до бою. Тоді вилазить зпід шатра заспаний стрілець і сильно занепокоєний питає: „Що то? Fassung“ (видача поживи)?. Він думав, що спізнив ся і не матиме вже хлїба. Гомеричний сміх привитав його занепокоєну міну.

Гупулик, літ 16, з багацького роду, приступає до Мойсеовича, курінного фотографа, та просить представити його Престолонаслїдникови, котрий мав саме приїхати до наших Стрільцїв. „А тобі нащо сього?“ питає Мойсеович.

— „Хочу, щоби мене по войнї зробив війтом у моїм селї“.

„А що-ж ти робив би як війт?“

— „Я запровадив би порядки, зробив добрі дороги, бо в селї вибої і чи одно добре можна там зробити!“ відповідає резолютно малий хлопчина, голова котрого починає уже тепер думати pro bono publico**). — В Грабівцї (повіт Сколе) мали наші Стрільцї приказ від провідника сотнї Кучабського перечислити стрільцїв. Стрілець числить раз, числить другий і очам не вірить. Вкінцї зрезиґновано доносить свому начальникови: „Доношу послушно, що стрільцїв о пять більше, нїж було перед битвою“. — Провідник сотнї здивований у найвищій мірі іде сам числити.

**) Над громадським добром.

Вкінцї показуеть ся, що з сотнї Вітовського цїла чета, непризначена до участи в битві, сама побігла на поміч тим четам, що стояли в огнї. І тому стрільцїв було о пять більше.

Серед таких оповідань, перериваних рясними сальвами найщирійшого сміху, скоро минав час. А менї здавало ся, що я з сим курінем був від самого початку, так добре я

Сотник У. С. С. В. Дїдушок, заступник отамана II. куріня. Світлив коло Викторова 17. червня 1915 Т. Мойсеович.

чув ся у сїм товаристві. Вже з верхів дерев на дно яру почав падати разом з дощем сїрий вечірнїй сумерк, як до кватири всунув голову, а опісля й цїле тїло теперішнїй отаман сього куріня Василь Дїдушок. Я перший раз його побачив. Його неукраїнське та на-

віть неславянське гостре лице з енерґічним виглядом і меткими рухами очей незвичайно різко відбивало ся від усіх инших фізіоґноміи присутних, котрі для себе становили якусь гармонійну цілість. Ми познайомили ся. Він хвилинку поговорив з Вітовським про якусь урядову справу та зараз присвятив свій час мені. Я заявив, що саме покінчена інтродукція мого знайомства з сим курінем удала ся знаменито й тепер хотів би я забрати ся до своеї роботи, т. е. передовсім оглянути табор. Отаман і його окруженне разом з Вітовським радо пристали на се й таки зараз мимо порядного дощу вийшли зі мною з кватири, щоб опровадити мене по таборі. Мені сей дощ зовсім не був прикрий, бо я вже ліпше змокнути не міг, ніж змок. А на них не робив він загалом ніякого враження.

Йдемо наперед у гору яром (він тягнеть ся з полудня на північ, стаючи все вузшим і висшим). Опісля звернули ми ліворуч і вийшли через ряд землянок і шатер з ліса, під котрим на заоранім полі стояла свіжа могила наших стрільців, що на сім місці під самим табором другого куріня лягли головами. Могила гарно вдержана, на чотирьох її рогах чотири сталеві циліндри зі шрапнелів, кругом поруче, на могилі квіти, по котрих сплиecon сльозами дощ, у могилу вправлений масивний хрест дубовий, а на нім напись:

„Тут лягли головами дня 10 липня 1915 в боротьбі за волю України Українські Січові Стрільці: Павло Рудий, уроджений 1887 р. в Скваряві (повіт Золочів) — Михайло Куктар, уроджений 1896 р. в Саджаві (повіт Надвірна). В. ї. п. Товаришам товариші“.

Скільки таких могил покрие тепер українську землю! І чи виборять ті, котрі спочили в них, ту волю, що як мета виписана на їх могилах. Може й вибороли би, якби ми вміли були не відтепер шанувати бодай так, як тепер, тих, що приносили себе в жертву нашій національній справі. А то на земній кулї мабуть нема племени, котре з таким непростимим недбальством відносили ся-б до памяти й традиції своїх робітників, що впали в боротьбі. Чверть столїття минае, а такий Драгоманів не діждав ся навіть коротенької життеписи, в котрій була би згадана його величня праця, подібно е з Франком, Грушевським і множеством инших. Про моноґрафії визначнїйших людей нашої давнїйшої бувальщини нема що й говорити. Такі інтересні і блискучі постатї, як отамана Богуна, Палїя, Гордієнка, Дорошенка, Сїрка, котрі в инших народів, не виключаючи Муринів в Америцї (що розвинули зовсїм показну лїтературну продукцію*), мали би цїлі памят-

*) Півн. амер. Мурини мають висші школи й багаті інституції.

ники з книг, — у нас навіть для інтелїґентної молодїжи, що кінчить вищі школи, становлять пустий звук, котрий їй нічого не говорить. А які величні постатї істнують у нашій князівській добі! З них усїх тільки один одинокий батько Богдан, для розуму й величі котрого чужинцї не можуть найти слів похвали та одушевлення, діждав ся ряду більших або менших відзивів наших перовладних людей. Але яких! Візьміть в руки першу ліпшу книжку чи брошуру про Богдана, котрий з розсипної невольничої маси творив націю, — а найдете передовсїм не признаннє для його безмежно великого діла, виконаного бідними засобами, тільки всякого роду осуди й лайки, котрими автор хоче показати на силу свій критицизм, якого звичайно не має. Коли-ж таке дїєть ся з зеленим деревом, на причуд могутнїм, то що ж дїєть ся щойно з сухими та меншими? Чи-ж дивота, що в такій атмосфері виростають навіть типи, які такому Франкови, котрий сотворив українську літературу й поезію у Галичинї, — зовсїм серіозно закидають, що він знищив нашу культуру? Тут нема що говорити, що се смішна думка одиницї, бо ся одиниця виросла там, де такі думки зовсїм не були смішні; вистарчить переглянути річники часописей з часів найбільшої дїяльности Франка, щоби переконати ся, що такі думки мав наш загал. Се

просто страшна поява; корінь її лежить у багнистій інерції нашої суспільности, котру разить усяка енерґічнійша одиниця. Один з наших діячів висловив ся раз на сю тему такими влучними словами: „Хочеш мати поважанне в українській суспільности, — нічого не роби“. Так, у сій дивній суспільности в високій мірі розвинена нехіть до її власних робітників, вона кождого лїнюха величає поважним, а кождого гарячійшого робітника пятнує авантурником. У ній не було й нема почуття потреби збереження слідів праці своїх робітників.

Такі думки мав я, стоячи над могилою сих молодих стрільців, що впали на сім місці. Менї приємно було, що чиясь рука поставила знак на сім місці, хоч я переконаний, що незабором, як тільки сей курінь піде дальше своїм крівавим шляхом, розсунеть ся та могила, зникне хрест з неї, розберуть поруче, а може нікого з нашої інтеліґенції в цїлій околиці не заболить о се голова. Ніхто не зробить навіть того, що роблять дикі Індіяни, обставляючи каміннем гробниці вождів своїх. Ми зуміли допровадити до того, що навіть могила Володимирового сина запала на нашій землї і нинї нема слїду, де вона стояла. Ми не маємо навіть марного опису церкви, в котрій спочиває тїло останнього з великих гетьманів України — Івана Степановича Мазепи!

Ми така гарна нація. А якби мене на другім світї запитали, чи з поворотом на все таки сей світ хочу вибрати инший нарід за свій, я відповів би: нї. Бо в нїм дуже цїкаво жити: така величезна ріжноманїтність індивідуальностей.

Жерело Мазепи в карачинськім лїсї над Золотою Липою.
Світлив 7. VIII. 1915 Т. Мойсеович.

В сїм змоклім убогім таборі (нема в нїм нїодного з синків кревних і свояків „наших батьків народу“) таки народжуєть ся думка пошани для тих, що впали на шляху боротьби за свободу сеї гарної нації. Представте собі молоденьких 11-ти-місячним боєм утомлених хлопців, що забрили в сей лїс і самі не знають, на як довго. Недалеко гремлять російські гармати й бубнять машинові кріси. Ґранати та шрапнелї сягають аж сюди.

А вони, ті хлопці, своїми ще невповні розвиненими раменами несуть тяжкого дуба, щоб його уставити на могилї тих, що погинули.

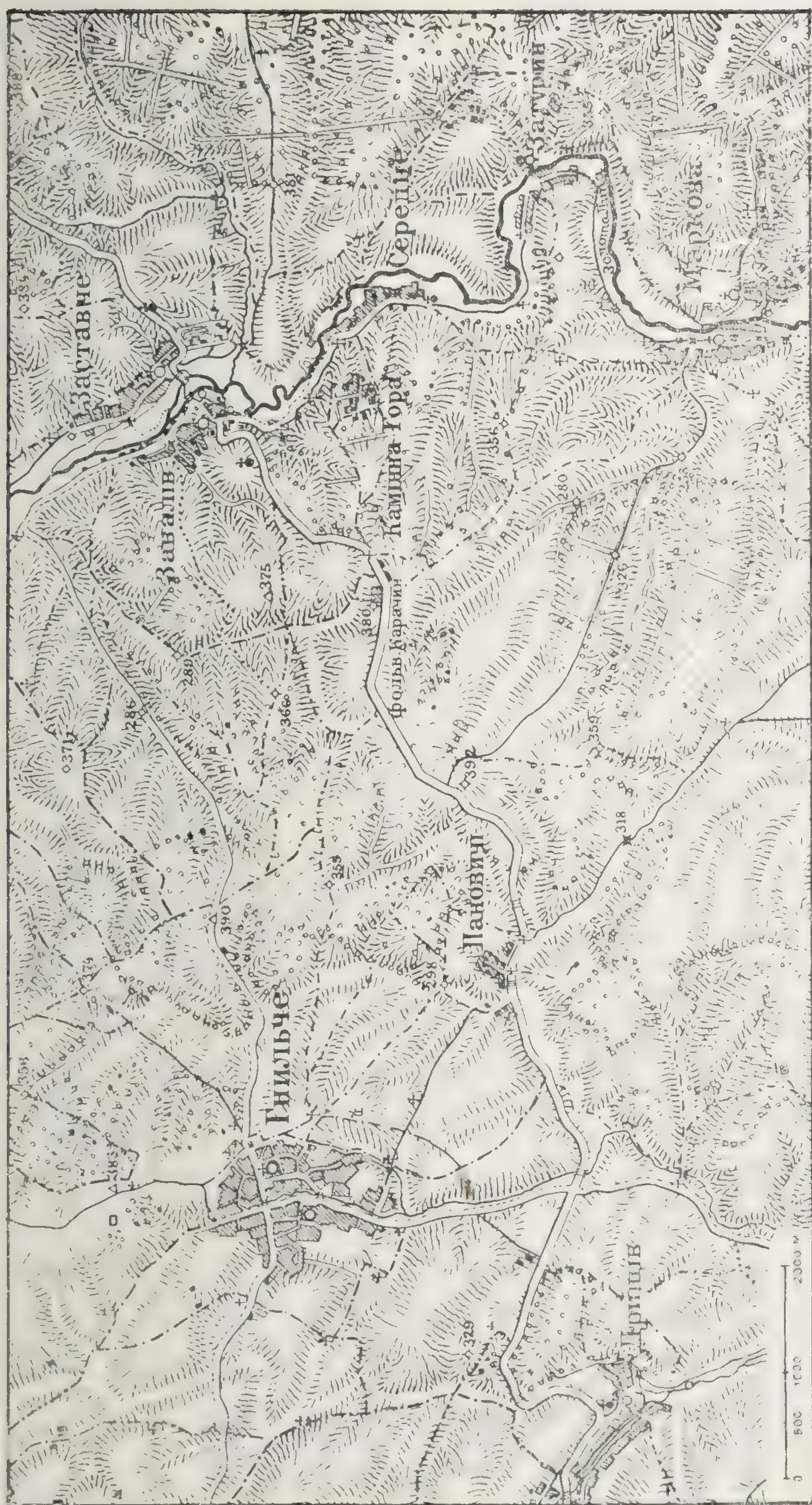
А скільки тут у сім таборі веселости й гумору. Тут ділять усїх Стрільців на чотири роди (щось подібно, як римських леґіоністів). Перший, найбільш поважаний, рід становить т. зв. „штанд", себто основа, другий, рівнож вартний уваги, вдоволяєть ся номенклятурою „парубоцтво"; третїй званий „фіфаками", або „финтиками", се вже всякі спекулянти, ласі на лекшу позицію і роботу, а четверті се „маркеранти", котрих називають також „дрянею".

Хто перейшов ся-б сим табором, той переконав ся-б про справедливість Франкового вислову про війну:

„Війна! Вона не дасть, бач, гнить і скнїти,
Все гонить до нових стремлїнь і змін.
В огонь життя, що гріє, жре і світить,
Усе нових докидує полїн".

Що ступінь, то щось дуже дивне, як на молодїж українського народу. Бо як ви наприклад зрозумієте се, що молодїж народу, котрий колись на Запорожу, будучи сотки лїт суверенним паном, не збудував ніодної порядної твердинї, — тут у вохкім ярі чужого лїса, знаючи, що години побуту її в нїм почислені, підприймає з власної ініціятиви, без чужого кулака, важні культурні роботи.

До них слід зачислити гарну купальню зі штучними водопроводами. Ви певно думаєте, що се кпини. Тимчасом се дійсність. Правда, неймовірна дійсність, але дійсність. З природного жерела в лісї, котре стрільцї назвали „Жерелом Мазепи“, попровадили вони вирубаними в довгих дубових пнях коритами воду до двох низших басенів, з котрих один призначений на збиранне води до пиття (з відпливом aqua profluens, аякже), а другий на купальню. В сїм останнїм поставлена гарна будка, ціла заслонена щільно з усїх сторін зеленим смерековим гіллем, уложеним у формі вузьких, високих стїн. Навіть найстидливійша дївчина могла би в нїй купати ся. А є в тій будцї туш, що паде з висоти яких двох метрів. Ще інтереснїйша від сього факту помисловість наших хлопців при будові сеї купальнї: Великий казан з подїравленим як решето дном служить за збірник води, котра як туш виливаєть ся на водобоязне тїло Руснака. І скажіть самі: Чи не оригінальна картина? Адже хто з нас не знає 70% наших інтелїгентів, котрі живучи по містах, де о дешеву купіль так легко, виказують засадничу та систематичну ненависть до чистоти й води загалом, з виїмкою тої, що подають у каварнях. Се одинока систематична „діяльність“, в якій загал галицької інтелїгенції міг би сміло супер-

Заставне
Завалів
Гнильче
Камінна Гора
Фольв. Карачин
Затурин
Маркова

ничити з інтеліґенціею инших народів, якби мав тільки спільну арену до попису.

Але треба признати, що ми маємо також „людей з характером“, т. зн. таких, котрих навіть війна абсолютно нічого не навчить. Покійний Павлик, котрий таку вагу клав на постійність характеру, мав би велику сатисфакцію, бачучи навіть у сїм таборі, де у загалу нашої молодїжи слїдна засаднича зміна психіки, — частину людей з „характером“. На „характер“ Руснака складаєть ся у першій мірі очевидно артистичне dolce far niente, хочби навіть воно не було солодке, тільки гірке. Переважно наша шляхта й інтеліґенти, як інформував мене з гумором наш артист Гаврилко, не завдали собі навіть настільки труду, щоби перед розбиттєм шатер оглянути терен, на котрім їх розпинали. Прийшли й добре їм було там, де стали. Тай розбили в тім „добрім“ місцї коло 20 шатер. Але, як відомо, саме характерним людям найбільше приходить ся терпіти в життю; прийшла вода велика й то серед ночі тай на превелику втїху цїлого табора залила тих двайцять шатер так ґрунтовно, що їх мешканцї ключками та гачками витягали з залитих водою шатер свої торби з хлїбом і шматтєм. Опісля пішли „в комірне“ до своїх щасливійших товаришів. Тих комірників прозвано переселенцями або еміґрантами.

Навчені досвідом перевели в таборі „каналїзацію“. Я перекопаний тепер, що ми, отримавши поділ Галичини, потрапимо під проводом власних інжінерів перевести відводненне усїх мокрих околиць.

Мають наші стрільцї в сїм таборі і завязки свого звіринця: на горбику стоїть маленька будка малесенького песика, а біля неї таблиця з великим написом: „Цербер“. Дійсно трудно здержати ся від сміху, бачучи такий прояв гумору — в сїм лїсї, так близько боєвої лїнії, де кождої хвилї може досягнути ворожий ґранат або шрапнель.

А той їх гумор прибирає найріжнїйші форми й доходить часом до цілком несподіваних проявів. Молодечий, як шампанське вино бурливий гумор. Ось н. п. така його каскада. З російських позицій летять гарматні кулї просто на січовий табор. Вже чути їх свист. А в таборі — ви певно думаєте: страх? — неописана радість: „Є, є“ кричать стрільцї з очима, розпаленими надією, і вибігають напроти летючих шрапнелїв, щоб, як на гаївцї пилку, видирати собі з рук алюміній, котрий походить зі шрапнелевого пальника. Така картина пригадує гумор старих пісень Запорожа та старі свідоцтва безбоязькости наших прадїдів. Якась дивно ніжна, золота струна спомину тягнеть ся від сеї картини крізь великі простори зе-

мельні і довгі століття темної неволі аж ген до хлопців „Уруш-шайтана“, Сїрка та Палія, Богуна й Богдана. А ген-ген, де вже майже зникає ледви чутний відгомін сеї золотої струни, виднїє таємнича й могутня постать князя Святослава, Володимирового батька, що окружений з малою горсткою свого війська великим натовпом ворожих сил, сказав до своєї дружини слова, котрі колись у нашій самостійній державі повинні пишати ся на прапорах полків наших: „Не принесем сорому українській землї!“

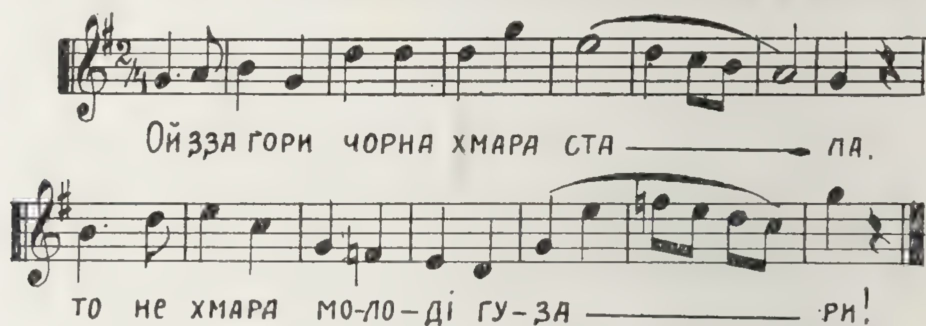
Дивна річ — в руцї одного з опроваджаючих мене по таборі комендантів чет запримітив я невеличкий, але чудової роботи медалїон; на тім самім матеріялї, принесенім з російської боєвої лінії повітрем, вирита голова великого князя Святослава, гордо піднесена вгору, зі стягненими бровами, в залїзнім шоломі. Виконавець того медалїону — Гаврилко. Якби я не вважав за обиду вислову, котрий численні люде уважають за похвалу, то сказав би був виконавцеви сього медалїону: „Я нїколи не сподївав ся по вас, що ви зможете щось подібне сотворити!“ Я вже хотів сказати сю гарну похвалу, але в сам час виручив мене Вітовський. Він узяв з рук артиста сей медалїон і, жартом ховаючи його, сказав: „Може се буде одинокий медаль, який отримаю. . .“

Одначе легкий алюміній зі срібним полиском не все приносить золоті спомини та чудові медальони. Він часом, падаючи біля табора, ранить наших молодих хлопців, що з такою радістю вибігають йому назустріч. А буває й гірше. Замісць шрапнеля засвище й завищить ґранат, його небезпечнійший брат. Тоді мік жадними матеріялу на свої вироби повстає гнів на Москалів. Дають ся чути оклики: „А то собаки! Колиб хоч кілька шрапнеликів пустили, бо нема вже з чого перстенів робити!“

Головна галузь продукції з алюмінієвого матеріялу то вибір перстенів. Яка в них ріжноманітність! Почавши від найскромнійших, скінчивши на вишуканих щодо форм і взірців. Отримав і я перстїнь в подарунку від одного стрільця, котрий за нього навіть заплати не хотів приняти. Може тому, що за нього заплатити трудно. Адже матеріял на такий перстїнь здобуваєть ся з нараженнем життя. Се відчувають часом також т. зв. — але може ліпше не сказати, хто? Дивлю ся я на стрільця, котрий зробив мені сей гарний подарунок. Старший чоловік. Вітовський подає мені зараз його коротку життєпись: „Се найстарший стрілець у нашім курінї. Називаєть ся Петро Заворотюк. Уродив ся у Стаях, повіт Рава Руська, в р. 1871. Бував далеко в світї. Знає мови: німецьку,

мадярську, румунську, болгарську і и. Має сина, котрий виховуєть ся у Кракові. Бравучасть у бурській війні по стороні Бурів. Великий службіст. Його поважають і називають „вуйком“.

Я міг би оповісти ще багато про другий курінь Українських Січових Стрільців. Але може вам уже скучно. Сей курінь і на те має раду: чудовий хор. Вже цілком темніло, як він зібрав ся перед отаманською кватирою. І поплили пісні. Передовсім улюблена пісня сього куріня, улюблена ізза мельодії:

„Ой, зза гори чорна хмара встала,
То не хмара, молоді гусари . . .
Попереду їдуть ґенерали,
А по заду бють у барабани . . .
Не журіть ся, молоді гусари:
Попереду їдуть ґенерали,
А по заду бють у барабани“. . .

Чи тільки ізза мельодії любить сю пісню II курінь?

А чому любить він отсю пісню:

„Зажурила ся молоденькая вдова,
Що не скошена, не згромаджена зелененькая трава:

Наймила вона си косарів двайцять чотири
Щоби вони її діброву скосили.
Косарі косять, косарі косять,
А вітрець повіває,
Шовкова трава, зеленая
На косу налягає"...

Ген далеко в молодім, зеленім лісї губить ся між корчами тихеньке сольо стрільця-співака, немов життє тих, що сподївали ся вернути до дому, а вилили його крівавими струмками на скелях Бескида, на болехівських мочарах. Розплила ся пісня по корчах у темнім лісї, як кров у чорній землї...

Чому любить січовий курінь отсю пісню?

Нараз загремів грімкий як приступ свіжого полку спів — говіркий, веселий:

„Ой, летїли чорні мухи
Тай стали співати...
Гей, гей, лучше було жити в світї козаком,
В Крим по сіль ходити, звать ся чумаком"...

З команди бриґади просили, щоб відкривати телефон, як наші хлопцї співають.

„Чи ви відкрили телефон?" — питає один з офіцерів.

— „Відкрили, відкрили!" — відповідають з усїх сторін.

А дощ не стає. І ллєть ся струями по струнких пнях молодих грабчуків, по мягкім листю вурдовини, по днї яру, над котрим

Провідник „Артистичної Горстки“ при У. С. С. четарь І. Іванець на становищах в Викторові. Світлив В. Розумович.

таборує другий курінь Українських Січових Стрільців.

Ми зїли вечеру та пішли в темну ніч. Було ховзко під ногами й дощ таким голосним шумом плакав по лїсах над Золотою Липою, що менї пригадали ся переповнені жіноцтвом залїзничі двірцї в часї мобілїзацїї, з котрих далеко, далеко ніс ся плач, — зовсїм такий самий, як шум сього дощу в лїсах над Золотою Липою, де стоять табором два курінї Українських Сїчових Стрільцїв.

А російські ракети так чудово моргають над лїсами, в котрих стоять табором наші хлопцї . . .

Як І курінь У.С.С. опускав свій табор.

(Зміст: Що принесла вечірня година? Як довго „рештував вози в дорогу“ І курінь У. С. С.? Що він лишив за собою і як опускав свій табор? Проба розбору враження „непевности“. Ніч, зрозуміла мова й один сонет Данте. Найширший красвид. Нїби відгомін історичних споминів).

В лїсах над Золотою Липою запанував сумерк. Вже по малих шатрах наших Стрільців заблестїли невиразні світла, як до канцелярії курінної управи, в котрій ми працювали, вступив жовнїр, присланий з бриґади, та спитав, де командант Стрільцїв. Я велїв запровадити його до команданта. За хвилину повідомив нас командант, що весь курінь має зараз відійти в напрямі на Г. . . .

Почав ся живий рух.

Вмить зникли уставлені ряди наметів, заїхали вози та поставали на краю поля під лїсом. Не минуло 10 хвиль, а всї сотнї І куріня були готові в дорогу та стояли під лїсом. Жаль було опускати сей лїс, у котрім стрільцям було найспокійнїйше жити за весь

час війни. Вони прийшли тут дня 7. липня, а відійшли дня 5. серпня вечером.

Скільки праці полишили вони тут, гарної, артистичної праці. Чудово виконані дімки й доріжки з різьбленими написами та прикрасами. А в другім курінї — цікаво, чи він також нинї відходить? — ще й гарні землянки зі сходами й охоронними окопами та знаменитою купальнею.

Стежа розглядає околицю над Золотою Липою.
Світлив в серпни 1915 І. Іванець.

Вже було майже зовсім темно, як всі сотнї І куріня рушили в похід. Вони йшли так тихо, якби не хотїли сполошити від себе щастя, котре їм товаришило в сїм лїску. Я вийшов наперед з двома товаришами, полишивши наші річи на однім зі сотенних возів. Опісля

ми задержали ся у полї, в долинї, щоби побачити, як переходитимуть попри нас довгі ряди наших хлопців.

Я вже бачив нічні пересування військ. Вони роблять незвичайно понуре вражіннє. Ті темні постатї й кольони, що сунуть у темряві перед себе, одна така сама, як друга, сунуть без кінця, — при чім не видно виразу їх лиць, — викликають вражіннє, немовби вони вже тепер, таки зараз, ішли на смерть. Morituri... Здаєть ся, що й їм якось ніяково, бо вони — не співають. А в психіцї українського обсерватора спів рівнозначний, ба ідентичний з життєм, все одно — яке воно, радісне, чи сумне.

Сунуть і сунуть мов величезна хмара нічних лиликів. — Як якісь тїни, що збирають ся йти через „Лету бездонную та каламутную“. — Здаєть ся, що якби ті їх лиця були видні, то на них малювала ся-б передовсїм непевність, одно з найприкрійших вражінь, яких зазнає людина. Воно дуже складне. На нього складаєть ся крім зденервовання передовсїм страх, такий легкий, — хвилюючий, як став при березї, — страх перед тим, що буде. Він спочиває на свідомости, що було лїпше. Бо, хочби як зле було на тім місцї, котре опускаєть ся, все-таки опускаєть ся його живим. Значить: воно було добре, щасливе. А тут ідеш кудись, сам не

знаєш, куди. І де тебе спинять, не знаєш. Як велика ватага перекотиполя. В думці

Стежа І. С. С. на полях коло пановицького ліса.
Світлив в серпни 1915 І. Іванець.

зразу навіть не повстає надія на ліпше. А потому, коли її силою волі прикличемо до

себе, вона видаєть ся така пуста, як лямпт без оливи. Якби так хоч сонце світило! А туа ніч западає щораз чорнїйша й тяжша.

Але хоч які прикрі ті думки війська, що перетягає ночами, ще прикрійші думки того, що зустрінеть ся з ним, відірваний від свого відділу, не знаючи, де його шукати. Бо все-таки ті, що йдуть збитою лавою, почувають себе приналежними до тої лави, котра становить якусь силу та має якусь керму. А одиниця, відірвана від гурту, бідна, коли опинить ся сама серед темної ночі супроти темряви, бездоріжа та чужої для неї сили.

А все-таки наша мова, що відзивала ся між рядами наших Стрільців, впливала на мою розбурхану думками душу якось успокоююче; ся мова просто потахала в менї як роса в землю, спалену посухою; менї пригадав ся третїй сонат Данте п. з. „Віднайдене серце“. . .

А сотня за сотнею йшла тихо й поважом уперед, поруч їхала на конях часть офіцерів. З заду звільна та глухо тарахкотїли по пільній дорозї вози.

Перейшли, переїхали. Я вслухав ся у далечину й почув, як десь дуже далеко співала більша скількість людей українську пісню. Нїхто з нас не міг відріжнити нї слів, нї мельодії. Але всї ми були згідні в тім, що

Провідник стежі посилає звістового з вісткою.
Світлив над Золотою Липою в серпни 1915 І. Іванець.

се мусить бути українська пісня. Видно, що крім мельодії мусить бути в пісні ще щось, що надає їй кольорит. Се не співав наш курінь. Він був ще недалеко. Зрештою за хвилю дав ся чути і його спів. Він звучав якось пригноблено, непевно. Так співають тільки люде, що йдуть на непевне. А потому й їх спів пропав — на широкій, хвилястій подільській рівнині. Я глянув навкруги. Ще ніколи не видав ся мені обрій такий широкий і великий. Може тому, що я довго передтим жив у горах, а опісля у великих містах. Може тому . . .

Курінь пропав у темряві без слиху. Як дивно скоро подільська рівнина пожирає маси

людей! Скільки вона вже пожерла відділів, цілих військ і народів! Хто сюди не йшов, чиї кости тут не пропадали! Без сліду, без вісти. Може гори й тому веселійші, що в них нема стільки могил . . .

А з землї сеї рівнини, покритої темрявою ночі і мракою, не підносить ся ніякий свідок їх безконечного походу, не відзиваєть ся навіть такий невиразний відгомін, як гомін пісні нашого куріня, що пішов на невідоме в темну, глуху ніч у ще більш невідому будучність . . . Що світить у душі тих темних рядів, що зникли в тяжкій мраці лїтньої ночі Поділля? . . .

І приходять на думку пісні українського народу. Старі, як золото не ржавіючі пісні. Пісні з воєнних часів, мережані червоним як кров світлом ранньої зорі та червоною як рання зоря кровю борців. Всї їхні мотиви, що описують раннїй похід, зібрали ся, як у призмі, в словах Тараса:

У неділеньку та ранесенько
Сурми-труби вигравали,
В поход, у дорогу славні компанійці
До схід сонечка рушали . . .

Який же контраст принесла з собою новочасна війна! Не „до схід сонечка", не „ранесенько" рушають тепер „в поход, у дорогу", тільки, темною, як найтемнійшою

нічю, серед пітьми та мраки, щоби ворог не бачив з гори, зі своїх модерних машин-літаків. І не при гранню сурм, але тихо тихесенько. Тільки легким як шум води співом значать свій похід. Таким, якого ми й розпізнати не могли. Якийже він сумний-сумний. Чи в його тоні звучить мельодія скарги на дощ і мраку, на холод і голод, на болото, що пхаєть ся в отверті, свіжі рани? Чи може се півсвідоме прощанне старої народньої пісні — таємничий похорон пісні?

Часи, в яких вона родила ся, не вере нуть уже ніколи. Не верне і те, що ми як нарід занедбали зробити в тих часах. Може тому так безмежно сумно в тяжкій мраці літньої ночі Поділля?

Четарь Михайло Гаврилко.
Світлив у Львові 29. І. 1916 Геннер.

На прощаннє берегів Золотої Липи.

(Зміст: Від фронту. Розмова з артистом. Про маляря Новаківського. Що в штуцї головне? Недокінчена розмова про історичну картину. Опущений табор другого куріня У. С. С. Тайна сили спомину й загадка національної традиції. Думки Піндара, Шілера та Шевченка.

Було то дня 7. жовтня 1915 р. Цїлий полк У. С. С. стояв над Стрипою — в огнї. Саме яких 2 або 3 години по моїм відїздї зі стрілецьких становищ почув я за собою сильний греміт російських гармат.

Греміт росте та кріпшає. Конї немов самохіть прудко віддаляють ся від поля знищення й біжать подільськими ланами. А там геть за нами — свище і гуде здалека, чорний вир в повітрю йде (якийсь час опісля одержав я від тов. Вітовського картку, в котрій він доносив менї, що російська артилерія незвичайно сильно атакувала).

Груди розпирала якась ясна, тепла та приємна легкість: се ворушив ся в півсвідомости інстинкт самозаховання життя, що

немов говорив: „Тут безпечно, тут щораз безпечнійше...“ Й робило ся добре на души, так добре, як у студений вечір в огрітій кімнаті матері.

День був чудовий. Товариство інтересне: Зі мною їхав один з молоденьких офіцерів У. С. С. — артист. Він одушевляв ся картинами Новаківського. „Знаєте, вони в кождій заграничній ґалерії звернули-б на себе увагу та зробили-б рекляму українській штуці!“ — говорив мій товариш.

Я чув ся недобре й був сильно втомлений і зденервований. Але запал мого товариша розпалював й у мене охоту до дебати.

— „А що розумієте під висловом: штука?“ — запитав я його. „Але відповіджте мені на се питаннє не чужою, тільки своєю, виключно своєю думкою“.

Молодий хлопець задумав ся, а потому відповів:

„Знаєте, я гадаю, що на штуку складаєть ся дуже багато річей, в котрих головне: величезна льоґіка. Представте собі, яка величезна льоґіка є в творах напр. Мікель Анджеля, в його уґрупованнях, вимірах, рухах мязів і т. д. і т. д. Мене вражає в творах великої штуки передовсім та льоґіка. Як послідовно в них одно з другого виходить! Якже сильно треба збагнути тайни природи

й людини, щоб так льоґічно представити щось! І се моя траґедія, що я не відчуваю в собі бажаної інтензивности тої артистичної льоґіки".

Він якось нагло урвав з легким і мягким смутком у голосї.

— „Чи не називаєте ви льоґікою менше-більше того, що в деяких дефініціях штуки називають інтуіцією?" — запитав я по хвилї.

„Так, але тільки менше-більше так. Тут доходимо до причин, чому в нас історичне малярство так слабо розвиваєть ся. Бо інтуіція тут саме, в історичних картинах, відограє окрему ролю. Возьміть напр. відому картину „Візд Хмельницького до Київа…"

Він почав подрібно розбирати суму працї, вложеної артистом у сю величезну картину, й порівнювати її з вислїдом. Але його думки переривали ся раз-у-раз. Уривав їх то відгомін того, що ми за собою лишали, то подуви холодного осіннього вітру, то відділи артилерії, що минали нас. В часї перерви думав я над тим, як без порівнання лекше відтворювати історичну минувшість напр. шведському маляреви, котрий може її студіювати в своїх музеях в усяких напрямах аж до влаштування кімнат у ріжних столїттях.

Серед таких розмов і думок переїхали ми спалене містечко Завалів і вийшли на

Вид від закопів У. С. С. на правім (західнім) березі Золотої Липи на Завалів і на російські становища. Світлив 12. VIII. 1916. Т. Мойсеович.

стрілецький західний беріг Золотої Липи, з котрого представив ся нам чудовий вид.

Десь тут, мабуть на східнім березї ріки, має бути могила четаря У. С. С. Івана Балюка. Ми довго шукали її коло червоного двора, але не могли знайти. І поїхали дальше.

Нараз звернув мою увагу якийсь спалений двір. Я вискочив з воза, пізнавши місце, в котрім стільки разів переходив битий шлях, аби з табору І-го куріня дістати ся до табору другого куріня. Він знаходив ся кільканайцять кроків від дороги, в ярі, серед лїса. За мною зіскочив з воза й мій товариш. Ми увійшли в лїс.

Признаю ся, що я ніколи не зазнав рівно сильного, приємного враження: Лїс був пустий і тихий, увесь покритий червоняво-золотим листєм, котре опало й тільки ще тут і там держало ся на деревах. Крізь ряди сїрих пнїв грабини блистїли червоні смуги сонця, що заходило. Під нашими ногами, як глибокий диван, подавала ся верства сухого листя та щось шептала. А в ярі стояли незайняті землянки, будівлї й лавки другого куріня, все покрите сухим, золотим листєм, блискучим від червоности сонця, що заходило.

Сю приємну тишину й пустку лїса оживили менї картини, котрі я тут недавно ба-

чив і переживав, знайомі лиця товаришів, їх спів і життє.

Як прозорий бурштин праісторичну мушку, так обхопив мій спомин сю картину, щоби на завше заховати її в мозку.

Чому сей опущений січовий табор зробив на мене таке сильне й приємне вражінне? Я не міг того пояснити собі. Заворушена сим питаннем думка почала в літературі шукати за відповідю. Але знайшла тільки те, що подібні ситуації стверджували люде віддавна, одначе відповіди на них не давали. І так напр. Шілер каже:

„Was unsterblich im Gesang soll leben,
Muß im Leben untergehn.“*)

Зрештою ніякого пояснення, ні вказівки, як до нього дійти. Те саме говорить і поезія Тараса в його „Чигирині“, „Черцеви“ і т. д. — з іще більшою силою ніж Шілерівська, хоч і не так виразно.

„У келії, неначе в Січи,
Козацтво славне ожива...“

Нерозвязана загадка сили спомину є рівночасно загадкою оживлення нашої національної традиції. Століттями переходив я в голові всякі вислови людей думки про се питанне, почавши від старого Піндара з його:

*) Що невмирущо має жити в пісні, мусить загинути в життю.

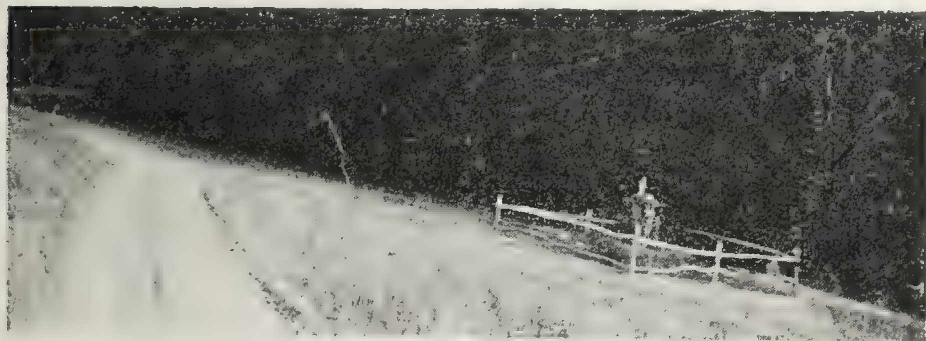
„Діла тривають коротше ніж життє слів, висловлених про ті діла“. Стара, досї непорішена суперечка між ідеалїстичним і матереялїстичним світоглядом.

„Товаришу, не хочу вас знати, як ви з поворотом не відфотографуєте сього опущеного табору і то з місця, де яр найвузший, в напрямі, як ширшає. Чи можете менї пояснити, чому тільки з сього місця сей опущений табор робить таке сильне та приємне враженне?“

— „Нї, не можу“.

Ми довго дивили ся на опущений табор другого куріня в лїснім ярі над Золотою Липою, котрий звільна покривали нїжні й мягкі тіни півсумерку погідної днини.

Кождий з нас певно инакше пробував собі відповісти в души на порушені питання.

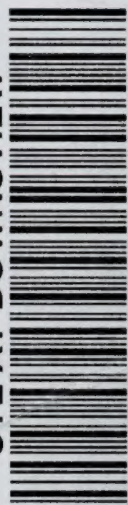
Могила Павла Рудого і Михайла Кухтара У. С. С.
Світлив Т. Мойсеович.

ЗМІСТ.

10 —

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 16 17 20 05 018 1